

БИБЛИОТЕКА ССОВ. УНИВЕРСИТЕТ
Вх. № 1348
Получено на 10/ХЦ 1926г.

СПИСАНИЕ НА БЪЛГ. АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Книга XXXV.

ОТДЪЛЕНЪ ОТПЕЧАТЪКЪ

III - 9 - 52

НОВИ ТРУДОВЕ
ПО

СЛАВЯНСКАТА ПРАВНА ИСТОРИЯ

ОТЪ

С. С. БОБЧЕВЪ

О. М. В. Рогов
 II 1348

НОВИ ТРУДОВЕ ПО СЛАВЯНСКАТА ПРАВНА ИСТОРИЯ.

Отъ С. С. Бобчевъ.

(Докладвано въ Философско-обществения клонъ на 5. XII. 1924 г.).

Първиятъ, който се залови съ издирвания въ областта на славянската правна история, е полякътъ Раковецки. Неговата бълъжита научна работа е отъ 1820 г.: „Руска Правда или Законникъ на великия князь Ярославъ Владимировичъ съ договоритѣ, заключени отъ Олега и Игоря, киевски велики князе, съ гръцки царе и отъ Смоленския князь Мечиславъ Давидовичъ съ Рига; текстоветъ на тѣзи паметници, придружени съ полски прѣводъ, прѣдшествувани съ исторически очеркъ на обичаитѣ, религията, правото и езика на старитѣ славянски и славяноруски народи (Свезка I, Варшава 1820; Свезка II, Варшава 1822 г.).“¹ И. Б. Раковецки познаваше много добръ руската литература по въпроса и той си служи съ нея, като я цитира вредъ, гдѣто му потрѣбва. Голѣмото желание на Раковецки бѣше да се изучи историята на полския езикъ въ свръзка съ останалитѣ славянски езици, така че той попадна въ историята на слав. право като въ една област, която имаше да му служи за срѣдство при постигане филологически цѣли. Трудътъ на Раковецки бѣше много сериозенъ. Той засѣга въ него живота и обичаитѣ на славянитѣ, класове на населението, държавно устройство и власть, заченкитѣ на славяноруското право и завършва съ

¹ Prawda Ruska, czyli prawa Wielkiego Xiędza Jarosława Władymirowicza, tudzież traktaty Olga i Igora W. W. X. X. Kijowskich z cesarzami greckimi i Mściława Dawidowicza X. Smoleńskiego z Rygą zawarte, których texta, obok z polskiem tłumaczeniem, poprzedza Rys historyczny zwyczajów, religij praw i języka dawnych słowiańskich y słowiańsko-ruskich narodów, przez I. B. Rakowieckiego, tom I. Warszawa, 1820 r., tom II. Warszawa, 1822 r.

исторически очерки на славянския и полски езикъ. Раковецки се постара да опровергае норманската теория, пригърната и отъ Карамзина, и да докаже, че славянитѣ сж имали право и прѣди Варягитѣ, а сж го запазили и слѣдъ това.

Раковецки даде единъ кратъкъ, но бѣлѣжитъ очеркъ за най-старото славянско право и редомъ съ това на старото руско право. Руското право той го изучва не като национално, а дири въ него истински славянски духъ. За да докаже това, той сравнява руското съ други славянски права.

Други полякъ, В. А. Мацейовски, слѣдъ Раковецки, издаде единъ грамаденъ трудъ, който той нарече „История на славянскитѣ законодателства“ (*Historya prawodawstw sła-wiańskich*), въ четири тома (1833—1835 Варшава). По-късно (1865 г.) той пусна въ второ издание своя трудъ. Собствено Мацейовски работи 40 години надъ своето бѣлѣжито творение. Заглавието „История на слав. законодателства“ не трѣбва да ни дава да мислимъ, че се касае само до славянскитѣ закони. Напротивъ, то се отнася въобще до правото въ всички негови изрази и форми. Прочее, той засѣга и законодателното право, и народното, включително обичайното. Новото издание на Мацейовски състоеше отъ 6 тома. Първиятъ засѣгаше дохристиянската епоха; вториятъ — държавното право отъ IX до XIV в.; третиятъ — гражданско и наказателно право и сждопроизводство (IX—XIV в.); петиятъ — гражданско и наказателно право, сждоустройство и сждопроизводство (XIV—XVIII в.); шестиятъ староврѣмскитѣ славянски правни паметници. Трудътъ на Мацейовски, слѣдъ първото издание още, бѣше прѣведенъ на нѣмски въ 4 тома отъ Buss и Навроцки: *Slawische Rechtsgeschichte*. Stuttgart, 1825—1839. На руски бѣше прѣведенъ само първия томъ отъ второто издание и се печата въ Москва въ „Чтенія Московскаго Общества Исторіи и Древностей россійскихъ“ (1853—1860). Въ труда на Мацейовски на старото българско право сж посветени нѣколко страници. Може много да се казва противъ нѣкои отъ теориитѣ на М., едно нѣщо не може да се оспори: че той даде първи една обща картина и, до голѣма степенъ сравнителна, на славянското племенно право. Не малко цѣнно е издаването отъ него и на правнитѣ паметници, печатани къмъ труда му.

Слѣдъ Мацейовски се заредиха, макаръ и съ извѣстни прѣкъжвания, нови трудове отъ руски, чешки и полски историкоправници. На първо мѣсто тукъ трѣбва да се помене трудътъ на руския професоръ Никола Иванишевъ „О платѣ за убійство въ древнемъ русскомъ и другихъ славянскихъ законодательствахъ въ сравненіи съ германской вирою“, Кіевъ 1840. Иванишевъ трѣгва отъ положението, че за изучване на рускитѣ правни паметници, необходимо е сравнително изучване правата на всички славянски народи. Всѣко племе има особенъ характеръ на мисль, както има своя особена физиономия... Правото на всѣки отдѣленъ народъ, като изразъ на народна мисль може да бжде разбрано само тогазъ, когато го разгледваме въ връзка съ правата на другитѣ едноплеменни народи... Изучването на славянскитѣ права е важно не само за да се обясни старото руско право, но и за да се рѣши въпросътъ: можемъ ли да гледаме старитѣ руски правни паметници като реципирани отъ германскитѣ или като чисто славянски. Така че и Иванишевъ прибѣгва до сравнителния методъ за изучване отдѣлнитѣ уредби на руското право спрѣмо правата на другитѣ славянски народи.

Слѣдъ Н. Д. Иванишевъ въ нашата областъ се появяватъ професоритѣ Ф. И. Леонтовичъ, Н. И. Загоскинъ Сергѣевичъ, Владимирскій-Будановъ и др., които все така погледнаха на историята на руското право като на такова, което трѣбва да се изучва въ връзка съ това на другитѣ славянски народи. Въ това отношение особно важни сж трудоветѣ на професора Леонтовича „Древнее хорватодалматинское законодательство“, Одесса, 1868 г.; „Исторія русскаго права, университетскій курсъ, вып. I. Введение. Одесса 1899 г. Исторія р. права. Литература исторіи русскаго права. Варшава 1909 стр. 595 + LXVII. Тукъ има, може да се каже, изчерпателна литература по прѣдмета. Къмъ нея проф. Л. издаде добавление (Варшавскія Университетскія Извѣстія 1903 — IX).

Русинъ историко-правникъ, който се посвети почти изключително на славянската правна история, бѣше Феодоръ Феодоровичъ Зигель (р. 1845 + 1921), професоръ по историята на слав. право въ Варшавския университетъ отъ 1873 до свѣтовната война и авторъ на много трудове и ста-

тии, между които нека поменемъ: Законникъ Стефана Душана, вып. I, Спб. 1872; Периодизация Славянскаго Права въ „Новый Сборникъ статей по славяновѣдѣнію“, Спб. 1905; неговитѣ лекции, издадени отъ ученицитѣ му: Исторія славянскихъ законодательствъ, Варшава, 1910; лекциитѣ му, четени въ Оксфордския Университетъ и напечатани по английски — *Lectures on Slavonic Law*, 1902, London & New-York (прѣведени по чешки отъ Индрихъ Маме съ прѣдговоръ отъ Карель Кадлецъ въ *Světová knihovna*, č. 1022—1024 Praha).

У чехитѣ въ тази область се прояви Негменегилд Јигеѣк. Въ 1863—1864 той издаде два тома отъ Славянско право въ Чешко и Моравско. (*Slovanské právo v Čechách a na Moravě, v Praze 1863—1864*). За Иречекъ чешкото право, както той го и разгледва, е една часть отъ славянското право. Този неговъ трудъ справедливо обърна вниманието на ученицитѣ историци и историко-правници. Той издаде по-късно (1880 г.) „*Svod Zákonův Slovanských, v Praze*“ и още по-късно Рѣчникъ по славянската правна история „*Průvod Historický slovář slovanského práva. Praha-Brno. 1904*“.

Прѣподаването на историята на славянското право въ юридическитѣ факултети на университетитѣ е сравнително ново нѣщо. Въ Русия то бѣше прѣдвидено въ Университетския уставъ отъ 1863 г. Но то можа да се прѣподава само въ Варшава отъ Зигеля. Опитътъ, направенъ въ Одеса съ Богишича (1870 г.) не сполучи. Причинитѣ за това може да се подирятъ, между друго, въ липсата на подготвенъ за тази цѣль прѣподавателски персоналъ и въ не твърдѣ съчувственото отношение къмъ прѣдмета на извѣстни професорски и културни срѣди. По прѣдмета вж. Prof. Dr Karel Kadlec, *O katedrách Historie slovanských práv*, Сборникъ статей въ честь В. И. Ламанскаго и отдѣлно Спб., 1906 г.

У поляцитѣ слѣдъ Мацейовски се срѣщатъ нѣколко учени, които продължаватъ традицията, между които заслужва да се спомене Romuald Hube, авторъ на малкия, но важенъ трудъ „*O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-byzantińskiego u narodów słowiańskich*.“ 1868. (тя е прѣведена на френски: „*Droit romain et greco-byzantin chez les peuples slaves*“ 1880 и на хърватски въ 1869 г.).

Отъ Р. Хубе до О. Балцеръ, професоръ въ Львовъ и съврѣмененъ полски историкъ на правото, като че ли настава една почивка, за която Балцеръ казва: „сжщата полска наука, която създаде историята на славянското право, напусна сега (слѣдъ 1868 г.) напълно рожбата, на която сама бѣше дала животъ, която бѣше отхранила и възпитавала“. Въ 1900 г. самъ Балцеръ, неуморенъ разработвачъ на полската правна и културна история, издава „Сравнителна история на славянското право“ (*Historya porównawcza praw słowiańskich*) и съ това сѣкашъ откри новъ периодъ за разработване славянското право въ полската книжнина. Львовският професоръ поддържа: 1) че въ всички славянски земи и най-напрѣдъ въ Полша трѣбва да се основатъ особни катедри за историята на слав. право и 2) че около този прѣдметъ би се извикалъ наученъ интересъ и едно движение, което ще съживи прѣди всичко националнитѣ истории на правото у славянитѣ и така ще се избѣгне извѣстна едностранчивость. За жалость, до колкото ни е познато, и до сега, слѣдъ възстановяването на голѣмата полска държава, още не е учрѣдена нѣкъдѣ катедра на славянската правна история, при все че професоритѣ Ст. Кутшеба отъ Краковския университетъ, Пшемиславъ Домбковски¹ въ Львовъ и самиятъ д-ръ Освалдъ Балцеръ издадоха интересни и важни трудове по историята на полското право.

У чехитѣ проф. д-ръ Карелъ Кадлецъ е историко-правникътъ, който въ голѣмъ брой научни работи и като професоръ прѣподавателъ по слав. право въ Пражкия университетъ, се отличи въ научната областъ, която разгледваме. Освѣнъ важния трудъ по задругата у славянитѣ (*Rodinný nedil čili zadruha v právu slovanském* 1898) Кадлецъ издаде: и цѣль редъ други историко-правни трудове, между които: *Dějiny ruského práva* (въ Оттова *Slovník* (1904); *O katedrách historie slovanských práv* (въ Сборника въ честь на Ламански 1900); *Několik kapitel s oborá slovanského práva* (1899). *Tripartitum-a* на Стефана Вербеция, (слав. прѣводъ отъ Ивана

¹ D-г Przemysław Dąbkowski разработва по-особно старото и ново полско частно право. Една отъ неговитѣ най-нови научни работи е Характеристика на частното полско право (*Charakterystyka prawa prywatnego polskiego. Nowe spostrzeżenia* 1923 Lublin.) 8 кн. отъ „Библиотека на Люблинския университетъ“. Стр. 77.

Пергошича 1574. Издава Српска кралевска академија. Бѣлградъ 1909).¹Слѣдъ войната той обнародва по чешки „Историята на публичното право въ срѣдня Европа“ (Прага 1920). До сега Кадлецъ не е издалъ своитѣ университетски лекции, ако не смѣтаме имащитѣ подобенъ характеръ статьи, напечатани въ втория отдѣлъ на полската енциклопедия, издавана отъ Краковската Академия на Наукитѣ, подъ насловъ „Początki Kultury Słowiańskiej“, Краковъ, 1922 г. Тѣзи статьи сж прѣведени на сръбски отъ професоръ д-ръ Ф. Тарановскій подъ насловъ „Првобитно словенско право пре X вѣка. Београд 1924“, трудъ, за който ще бжде дума по-нататѣкъ. Въ най-ново врѣме Кадлецъ издаде монография за Власитѣ и за влашкото право въ славянскитѣ и влашки земи. (Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských, s úvodem podávajícím přehled theorii o vzniku rumunského naroda, v Praze, 1916) и сега редактира и издава много важния Sborník věd právních a státních.

Историята на славянското право се прѣподава въ послѣднитѣ години въ университетитѣ въ Прага, Бѣлградъ, Любляна, Суботица и София. Въ Прага прѣподаванията ржководи проф. Д-ръ Карелъ Кадлецъ; въ Бѣлградъ — катедрата, заета отъ 1887 г. отъ Д-ръ Драгиша Миушковичъ, ученикъ на Зигеля, овдовѣ съ неговата смъртъ въ 1903 г. Отъ него сж останали само студентски лекции, непечатани. Отъ 1920 г. историята на славянското право на Бѣлградския университетъ се прѣподава отъ познатия руски професоръ д-ръ Ф. Тарановски, дълбокъ познавачъ на историята на руското и други славянски права. На Загребския университетъ нѣма уредена катедра по правната славянска история. Тамъ се чете обща правна история, прѣподавана най-напрѣдъ отъ проф. Яромиръ Ханелъ, чехъ (1874—1881), Франьо Спевецъ (до 1892 г.), Иосифъ Пливричъ врѣменно, а отъ 1893 г. и до сега катедрата е заета отъ

¹ По-напрѣдъ въ 1902 г. Чехската Академия (на импер. Францъ Йосифа) за наука, словесность и изкуство бѣше издала: Verbóczovo Tripartitum a Soukromé právo uherské i chorvatské šlechty v něm obsažené, napsal Dr Karel Kadlec v Praze, 1902. Стр. 307. Словенскитѣ прѣводъ въ 1909 г. е издаденъ отъ Српска крал. академија и печатанъ въ печатницата на Чешка Политика въ Прага. Пергошичевитѣ езикъ е обясненъ отъ проф. д-ръ Г. Поливка.

Миливой Мауровичъ. Поменатитѣ загребски професори не сж издали какво и да било ръководство по прѣдмета си. Сжществува само единъ нарѣчникъ, издаденъ отъ университетския библиотекаръ д-ръ Степанъ Ортнеръ (*Repetitorij iz pravne povjesti Germana i Slovena*, 1898), отъ който се вижда, че се дава доста мѣсто на славянската правна история. Редомъ съ общата правна история въ Загребъ отъ десетина години се прѣподава хърватска правна история отъ проф. Марко Костренчичъ, който отъ 1918 г. нарича своитѣ прѣподавания правна история на сърби, хървати и словенци. Въ Югославия слѣдъ свѣтовната война се откриха още двѣ катедри по слав. правна история: въ Любляна и Суботица. Първата се зае още отъ 1920 г. отъ отличния руски ученъ проф. Михаилъ Ясински, а другата отъ 1922 сжщо отъ руски проф. Григ. Демченко.

Колкото се касае за България, катедра по историята на славянското и българското право е открита при юрид. факултетъ на Софийския университетъ отъ 1901—1902, когато тя се зае и до сега прѣподава отъ автора на тѣзи редове. Прѣподаването на историята на слав. право у насъ става или съвмѣстно съ тая на българското, или отдѣлно. Пълна „История на старобългарското право,“ въ която се засѣга и славянското право, е издадена отъ сжщия. София, 1910.

Прѣзъ послѣднитѣ двѣ години се появиха нѣколко по-голъми трудове, които засѣгатъ прѣко или косвено правната славянска история. Считаме за добръ въ този нашъ библиографски прѣгледъ да се спремъ по-особно върху тѣхъ.

I.

Д-ръ Ф. Тарановски. Увод у историју словенских права. Београд. 1922, стр. 208.

Д-ръ Ф. Тарановски е познатъ по много свои трудове въ областта на правната история. Въ послѣдно врѣме той издаде една пълна Енциклопедия на правото (по руски Енциклопедія права — издание второе, исправленное и дополненное, Берлинъ, 1923), която заслужено обърна вниманието на юриститѣ и която умѣстно се прѣпорѣчва като най-добъръ учебникъ на студенти по прѣдмета. Проф. Тарановски сега е прѣподавателъ по правната славянска история на юри-

дическия факултетъ при Бѣлградския университетъ. Надписаниятъ неговъ „Уводъ къмъ Историята на слав. право“ е една капитална работа, въ която той съ вѣщина, проявена въ всички негови досегашни трудове, се спира върху по-важнитѣ теми, на които заслужва да се обърне внимание при изучаването на правната славянска история.

Книгата състои отъ два дѣла: първиятъ—Теоретически основи на правната история, вториятъ — Развитие на научното обработване племената славянска правна история.

Въ първия дѣлъ сж вмѣстени шесть глави, а именно: I. Историческо изучаване на правото прѣди историческата правна школа; II. Историческа правна школа и по-нататъшното развитие на историческото изучаване на правото въ позитивизма; III. Задача и методъ въ историята на правото; IV. Прѣдметъ на историята на правото; V Дѣление историята на правото на периоди и VI. Историята на правото на отдѣлнитѣ народи, племена и обща история на правото.

Въ втория дѣлъ влязатъ други 6 глави съ слѣдното съдържание: I. Славянското възраждане въ първата четвъртъ на XIX в. и появяване мисълта на самостоятеленъ исторически типъ славянско право; II. Дѣлото на И. Б. Раковецки за Руската правда като първо изслѣждане въ областта на сравнителната славянска правна история; III. Системата на на цѣлата славянска правна история въ монументалния трудъ на В. А. Мацейовски; IV. Сравнителната славянска школа при обработване историята на правото на отдѣлнитѣ славянски народи (Н. Д. Иванишевъ, Х. Иречекъ, Ф. И. Леонтовичъ, М. Ф. Владимирскій-Будановъ, руското славянофилство); V. Прѣдставители на особни катедри за историята на славянското право (В. Богишичъ, Ф. Ф. Зигель, К. Кадлецъ, Д. Миушковичъ) VI. Съврѣменно движение за изучаване на слав. право.

Насъ интересува по-особно вториятъ дѣлъ отъ труда на автора. Той е изложенъ системно и въ него се вижда близкото запознаване съ прѣдмета и вѣщото му изложение. Той изтъква онова възраждане на славянитѣ, което почва отъ края на XVIII стол., а именно у славянитѣ въ Австрия. Просвѣтнитѣ идеи на Иосифа II, които заплашваха съ германизация, чехитѣ обърнаха въ своя полза. Тѣ се погрижиха да запазятъ езика си и се заловиха съ разработването на славянската филология, на която може да се каже основатель-

и патриархъ бѣше Иосифъ Дубровски (1753—1829). Философско-историческитѣ възгледи на Хердера бѣха подети отъ славянитѣ слѣдъ издаване на неговия трудъ „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 4 Bände, Riga und Leipzig 1791). Хердеръ изтъква, че досега славянитѣ сж палили отъ чужди насилия, но настава врѣме, когато тѣ, пробудени отъ дългъ сънь, ще използватъ своитѣ земи като свой имотъ и ще славятъ мира и труда. Тогазъ тѣ не само ще проявятъ пълно развитие на своитѣ достойни особности като плѣме отъ особенъ исторически типъ, но ще повлияятъ ефикасно върху свѣтовната история. Той очаква много и нѣщо ново отъ славянската душа и призовава къмъ разработване славянската история. Дубровски първи и слѣдъ него други се отзоваватъ на позива. Наполеоновитѣ войни сжщо така помагатъ за славянското възраждане. Въ първата четвъртина на XIX столѣтие възраждането се засѣга въ научни трудове по филология, сетнѣ по етнография и старина и, най-сетнѣ по правото. То е вървѣло въ двѣ насоки: национално и плѣменно. Домашната история и язикъ се свързали съ плѣменнитѣ. Нѣкждѣ плѣменниятъ характеръ е билъ по-малко засѣганъ. Скоро въ Чехия, Полша и Русия се появяватъ патриоти романтици съ славянофилски тежнения. Основаватъ се специални катедри на славянски езици въ Варшава и другадѣ въ Русия, гдѣто науката добива вѣщи слависти като О. М. Бодянски, И. И. Срезневски, П. И. Прайсъ, В. И. Григоровичъ.

Въ тази насока на научно възраждане появява се и идеята за разработване славянската плѣменна правна история. Норманската теория, поддържана отъ нѣмци въ руската историография, послужила като подбуда на славянскитѣ историкоправници да се заловятъ за работа. Повиканитѣ въ Русия, въ Петроградската Академия на Наукитѣ, основана въ 1725 г., нѣмски учени, главно Августъ Шлецеръ (1735—1809) при разработване на руската история изтъкнаха, че тя се почва отъ разказа за повикването на варягитѣ. Отъ тѣхъ източнитѣ славяни не само добили името си руси, но и правнитѣ си наредби и държавни уредби. Тази нѣмска школа успѣ да прокара една подобна норманска теория, колко и да бѣше тя априорна, защото не изучваше прѣдшествуващето народно-правно проявление, а утвържда-

ваше, че цѣлото обществено, правно и политическо устройство у рускитѣ славяни било дѣло на варяжкитѣ князе, които донесли и присадили нормански и въобще германски правни и политически уредби на славянско поле.

Пръвъ отхвърли норманската теория Михаилъ В. Ломоносовъ (1711—1765) въ своята „Древняя російская исторія“, а Хердеръ и Следъ него учени поляци, особно Суrowецки, Майевски и Ходаковски се постараха да опровергаятъ лъжливитѣ твърдения на чужденци-писатели и доказваха, че славянитѣ отъ най-старо време сж имали свой културенъ типъ — учение развито особно отъ Суrowецки, — че тѣ нѣкога сж имали свое общо и единно право, остатъци отъ което се намѣрватъ въ разни паметници (Руска правда, Вислицки статутъ, правни обичаи — чешки, моравски и пр.).

Раковецки се явява и като продължател на горѣпоменатитѣ, но въ сжщото време и като специаленъ първи разработвачъ на сравнителната славянска правна история. На него, както и по-послѣ на Мацейовски, нашиятъ авторъ е посветилъ II и III глава отъ своя трудъ. Въ своята работа, озаглавена Руска Правда и пр., Р. всѣкакъ доказва неоснователността на норманската теория и защитава положението, че до варягитѣ източнитѣ славяни сж имали свое домашно право, свои юридически обичаи; че варягитѣ нито сж отмѣнили, нито сж измѣнили това право; че тѣ сж донесли само нѣкои наредби, съ които сж се запазили тѣзи обичаи и се е внесълъ извѣстенъ политическо-полицейски редъ въ страната. Заслугата, прочее, на Раковецки състои въ това, че той отвори пжтъ на едно научно разработване въ тази насока на славянското сравнително право. Впрочемъ, той посочи и начина за подобни изучвания, като, волно или неволно, дири руското право въ славянския духъ, който дава трайния характеръ и на руското. За сходството на различнитѣ славянски права той дири обяснения въ общатъ имъ прародина и не само въ заемането, но и въ извикването на сжщитѣ явления отъ сжщитѣ причини. На кжсо казано, Раковецки изтъква три причини за сходството въ правото на отдѣлнитѣ народи: 1) непосреднята рецепция; 2) влиянието на еднакви потрѣби, които извикватъ еднакви послѣдици и 3) общото плѣменно произхождение. И въ схващането си на сравнителния методъ Раковецки изказва желание, че трѣбва

да се съберат всички паметници на старото славянско право. На Раковецки ще сж влияли Хердеръ, основаната въ Парижъ катедра на обща история на правото (1847 г.)¹ и, може-би, водачътъ на Гьотингенската школа Питера. Така, той е изтъкналъ и идеята за всеобща история на правото.

Все така подробно нашиятъ авторъ разгледва и монументалното² дѣло на Мацейовски и неговата заслуга. Като ученикъ на корифеитѣ на историческата школа: Хуго, Савиньи и Айхорнъ, Мацейовски върви по тѣхния начертанъ пжтъ, като изважда правото изъ народния духъ въ свръзка съ другитѣ творения на духовна култура, но донейдѣ обръща внимание и на външнитѣ фактори въ развитието на правото. Ето защо той почва своята „История на славянскитѣ законодателства“ съ проучване на земитѣ, въ които тя се е развивала. Безъ съмнѣние, казва Тарановски, това е подъ влиянието на „Духа на законитѣ“ отъ Монтеスキо. Съгласно съ Хегелевата философия той не се задоволява само съ националния духъ (Volksgeist), но въ него вижда разнообразна проява на свѣтовния духъ (Weltgeist). Тъкмо затова М., дирейки славянския духъ, не се спира само на националния славянски характеръ, нито на племенния, а го върже съ общата история. Въ края на всѣка часть Мацейовски посочва и литературата, отъ която се е ползувалъ. При това М. смятъ своитѣ възгледи като самостоятелни, при все че неговиятъ възгледъ за самостоятелността на славянския културенъ типъ, задачитѣ и метода на Ист. на Слав. Право сж до очевидностъ продължение отъ възгледитѣ на Суравецки и Раковецки. Все пакъ той признава влиянието на Бантке, историко-правникъ, и Лелевелъ, полски историкъ. Той самъ поставя като задача на своя трудъ да създаде една обща картина на слав. правна история, понеже до него подобна не е писана за общото право на славянитѣ, за туй „рѣшихъ да изнеса моята картина, макаръ само за да задоволя своята лична любознателностъ, и да я прѣдоставя да се цѣни отъ вѣщитѣ лица“. А цѣльта на неговото дѣло е двойка: теоретическа или историческа и практическа. Практическата състои въ това да се покаже какво има въ миналото мждро и годно за сегашно врѣме. И той прѣпоръчва за сегашно врѣме земстѣвото, общинското самоуправление. Той не пише старини (antiquitates), а иска да издири началото на слав. право исторически и по възможностъ философски.

И М. поддържа, че споредъ Тацита общественното и правно уреждане у нѣмцитѣ прилича на славянското, но това е защото нѣмцитѣ сж го заели отъ поляцитѣ и другитѣ славяни. Нѣмцитѣ на Тацита били смѣсь отъ тевтонци и славяни т. е. били свеви. Той твърди, че правото на европейската култура е донесено изъ Азия и проявено най-напрѣдъ въ Германия и споредъ неговата теория на „свевизма“ Германия на Тацита прѣдставлявала смѣсь отъ нѣмци и славяни съ прѣобладание на славянитѣ въ правната култура, защото славянското право било *jus commune* на Германия. И като съпоставя нѣмското и славянското право като двѣ остри противоположности, той изтъква строгостта, даже безчовѣчността на първото, поправени отъ второто. Славянскиятъ характеръ почива на чувството, нѣмския — на разума. Догдѣто нѣмскиятъ характеръ се е развилъ еднакво въ домашния и въ общественя животъ, славянскиятъ не се е напълно развилъ. Славянинътъ въ сърдцето си има любовъ къмъ Бога и къмъ ближния си, свободно я развива и въ домашния си животъ, шири тѣзи любовъ надъ цѣлото човѣчество. Напротивъ, въ общественя си животъ славянинътъ се показва саможивъ, макаръ по-малко спрямо чужденеца отколкото спрямо своитѣ. Нѣмецътъ е винаги саможивъ, и въ домашния си, и въ общественя животъ. Само че, това той прикрива въ външна форма на любовъ. Като анализира старитѣ славянски рѣчи „право“ и „правда“, той намѣрва, че славянитѣ винаги съ тѣзи думи сж изказвали онова, което се е смятало като че отъ самия Богъ врѣзано въ сърдцето на първобитния човѣкъ. Цѣльта на славянското право е било да убѣди и сждящитѣ се, че рѣшеното е право и затова да му се подчинятъ; между това, нѣмското право имало за цѣль сждягата само формално да отмѣсти на кривия, да се стреснатъ сждящитѣ се и така да се прѣдупреди по-нататъшното нарушение на правото. Прочее, нѣмското право е било за формалната, външна правда, а славянското за вжтрѣшната, материална правда. Нѣмското право е влияло тоже тройко върху славянското: въ най-старо врѣме, после отъ IX до XIV в. и отъ XVIII до XIX в. Най-рано това е ставало чрѣзъ заемания; по-късно чрѣзъ рецепции на нѣмски уредби, дѣйстващи между нѣмски колонисти у славянитѣ, и, най-послѣ, нѣмски владѣтели го налагатъ въ славянскитѣ земи.

Освѣнъ нѣмското право М. посочва на влияния азиатски, маджарски, татарски, фински, даже келтски. Между друго той казва, че българитѣ донесли на славянитѣ начала отъ азиатски феодализъмъ, който отсетнѣ билъ облеченъ въ дрѣхата на византийското дворцово устройство. Той поменава и за влиянието на каноническото и римско право.

Като първобитна особеностъ на славянското право М. изтъква стремежа за голѣма политическа свобода. Доказателство: тѣхната непокорностъ къмъ властѣта и опозиционостѣта имъ. Първата разлика между славянския и нѣмския елементи състои въ това, че у славянитѣ, редомъ съ боярското земство, имало и народно. Втората разлика е, че феодализъмътъ не е могълъ да се усвои на славянска почва, на която всички болѣри сж служили непосредно на държавата. Третя и послѣдня разлика била тази, че славянитѣ нѣмали срѣднѣо съсловие. Въ гражданското право той вижда равноправностъ и задруженъ характеръ въ челядѣта, когато въ нѣмското право наддѣлява индивидуалната властъ на домакина. Въ наказателното право той намѣрва, че славянитѣ не сж знаели съсловни разлики при опрѣдѣлянето на враждата или главарината. Това обаче се отрича отъ Тарановски. Славянскиятъ сждъ се отличава съ участието на народа въ него. Поротата (журито), той държи, че е староврѣмска славянска уредба, която англосаксонцитѣ сж заели отъ германскитѣ славяни. Нашиятъ авторъ (Тарановски) казва, че тѣзи черти на славянското право М. ги намѣрва въ градивото на отдѣлнитѣ права на славянитѣ, и той разгледва издирванията на Мацейовски по законницитѣ и правата на разнитѣ славянски народи. Особно тѣзи права, които сж останали чисти отъ външни влияния, каквито той намѣрва на първо мѣсто руското, сръбското и полското. Полското право, споредъ него, подиръ XIV в. е срѣдище на славянскитѣ права, въ което, най-много се е проявилъ собствениятъ духъ на славянското право. Т. намѣрва, че заключението на Мацейовски е априорно.

Оставяме на страна изучванията на Мацейовски по периоди, за да кажемъ, че той дѣли славянитѣ само на прѣдкарпатски и задкарпатски, при все че нѣкои, напр. руситѣ, оставатъ отъ двѣтѣ страни на Карпатитѣ. За него прѣдкарпатски сж поляцитѣ, чехитѣ, руситѣ, и полабскитѣ славяни, а

докарпатски — маджарскитѣ славяне, хървати, словенци, далматинци, сърби и българи, Обаче това дѣление не е обосновано, освѣнъ съ нѣкои етнографски съображения. Все пакъ той поменава и за политическо и правно гледище, като различава нароодообщинското уреждане и болярското положение у едни и други. М. отдава голѣма важностъ на раздѣлата по вѣра: католици и православни.

Като подлала на единъ критически анализъ цѣлия трудъ, авторътъ на „Увод“ намѣрва, че заслугата на М. състои въ това, че е далъ единъ прѣгледъ и планъ на широко сравнително-историческо схващане и изложение на славянскитѣ права. Не е кривъ той, ако не сж се намѣрили специалисти, които, като отхвърлятъ неговитѣ грѣшки, да продължатъ обработването на здравитѣ, научни начала, които има въ неговия трудъ.

Като се остави на страна увличането му отъ „свевизма“ и това, че той априорно сматра полското право за най-добъръ изразъ на славянската идея, Тарановски намѣрва, че М. е направилъ добръ, като е допълнилъ и разширилъ възгледитѣ на историческата правна школа. Това допълняне той прави, като взема въ внимание влиянието и на външната срѣда при развитие на правото. Разширяването се проявява въ това, че, вървейки по Херодота, Хегеля и Ганса, Мац. ималъ прѣдъ видъ и свѣтовната история. За врѣмето слѣдъ IX в. (II и III периодъ) М. разгледва историята на славянскитѣ права сравнително.

Нашиятъ авторъ въ особна глава (IV) разгледва обстойно тѣй наречената сравнителна славянска школа при обработване историята на правото на отдѣлнитѣ славянски народи. Въ тоя редъ той поставя Н. Д. Иванишевъ, познатъ руски правникъ, и професоритѣ Ф. И. Леонтовичъ и М. Владимирскій-Будановъ. Отъ чехитѣ той изтъква Херменгилдъ Иречка, на когото цѣлиятъ животъ бѣ посветенъ на сравнително изучване славянското право. Неговитѣ трудове: „Славянското право въ Чехия и Моравия“ „Сводъ законовъ словенскихъ“ и най-послѣ рѣчникътъ му „Prøve“, който е истор. рѣчникъ на славянското право, се приематъ отъ Тарановски като солидни трудове по сравнителното слав. право. Ученицитѣ на Иванишевъ: Владимирскій-Будановъ и Леонтовичъ наистина не писаха работи по слав. право. Обаче тѣ въ разработването историята на руското си служеха съ сравнителния славянски

методъ. „Исторія русскаго права“ на Леонтовичъ (Вып. I Введеніе. Одесса. 1869) и другитѣ трудове на сжщия легнаха върху идеята за една общность на славянскитѣ права въ най-ранното врѣме и Леонтовичъ призна югославянската задруга за староврѣмска славянска уредба и създаде своя задружна общинска теория (Задружно—Общинный характеръ политическаго быта древней Россіи. Ж. М. Н. Пр. 1874 ч. 173 и 174.)

Владимирски—Будановъ съвсѣмъ не се занимава съ издирване на никакво славянско право, но съ своя „Обзоръ Исторіи Русскаго Права“ който за двадесетъ години има 7 издания (последното 1915), показва, че е познавалъ литературата на славянската правна история, и трудътъ му може да се сматра като най-добъръ изразъ на сравнит. слав. право.

Авторътъ на „Уводъ“ говори и за влиянието на славянофилството при разработването на слав. правна история и въ това отношение намѣрва, че това учение е спомогнало сжщо за популяризирането на идеята за самостоятелността и особноститѣ на слав. право, при все че и славянофилитѣ, както и поляцитѣ и чехитѣ, априорно заставаха на гледището, че руското право е най-самостоятелно, имайки въ основата си общинското устройство. Тукъ трѣбва да се поменатъ имената на Аксаковци, Н. И. Данилевски: донѣкъждѣ къмъ тази школа биха могли да се причислятъ Леонтовичъ и Владимирски-Будановъ.

V глава е посветена на прѣдставителитѣ на специалнитѣ катедри по историята на славянскитѣ права и, по-особно, на В. Богишичъ, Ф. Ф. Зигель, К. Кадлецъ, И. Д. Миушковичъ. Нѣма да се спираме върху съобщенията на автора, тъй като доста свѣдѣния по прѣдмета се дадоха въ общата ни бѣлежка тукъ.

VI и послѣдня глава авторътъ посветява на „модерното движение за изучване славянскитѣ права.“ Той намѣрва, че прѣдставителитѣ отъ катедритѣ по историята на славянскитѣ права сж били твърдѣ малобройни и сж работили самотно. Никой не поднови или не продължи смѣлия опитъ на Мацейовски. Едно, както се казва обикновено, защото дѣлото било дискредитирано, а друго — защото нѣмало достатъчно обработени истории на отдѣлнитѣ славянски права. Авторътъ прибавя още една третя причина —

може би по-важна, и тя е безогледния позитивизмъ, който никакъ не се е мирилъ съ романтизма и идеализма на славянската школа. Все пакъ отъ началото на настоящето столѣтие се пробуди и прояви заинтересоваността за Историята на слав. права. Поляцитѣ, слѣдъ разочарованието отъ 1863 г., почнаха да гледатъ на изучаването на славянството не като на романтиченъ полетъ, но като на една потрѣба отъ реални политически и научни интереси. Въ руската либерална интелигенция се появи, вмѣсто нѣкогашния скептицизмъ къмъ славянството като една цѣлостъ, така нареченото неославянофилство. Това движение въ извѣстенъ моментъ се обедини съ старото славянофилство и се извика онова избухване на славянска самосвѣсть и чувства, които накараха Русия въ 1914 г. да дигне оръжие за свободата на сърби и други славяни. По този начинъ позитивизмътъ прѣживѣ една криза и доде до съзнание, че реалното не е еднакво съ конкретното. Така реална е и абстракцията, както е славянското право, защото тя означава обща основа на племенната правна съвѣсть, която многообразно се проявява въ конкретнитѣ права на отдѣлнитѣ славянски народи. Врѣмениятъ триумфъ на III-ия интернационалъ въ Русия е настроенъ неприятелски къмъ всѣко национално и слѣд. славянско движение. Трагичното положение на Русия, която се прѣвърща въ една културна пустиня, най-добрѣ свидѣтельствува за истинската сжщностъ на интернационала. Това положение неволно ще извика реакция отъ страна на здравето народно самосъзнание. Новото общуване на роби и легиони въ Русия и хиляди руски емигранти, побѣгнали отъ болшевишкия тероръ и деспотизмъ по братски славянски земи, ще послужатъ за взаимно славянско културно сближаване.

Нашиятъ авторъ е оптимистъ. При все това ние напълно сподѣляме неговата вѣра за новото възраждане на славянството и на славянскитѣ права отъ началото на XX в. Новитѣ трудове на Балцеръ, Кадлецъ, Михайлъ Ясински, тѣзи които ние разгледваме сега, ни убѣждаватъ сигурно въ тази вѣра. Нашиятъ авторъ поставя въпросъ дали вече не е възможенъ единъ систематически сравнителенъ прѣгледъ на цѣлокупната история на славянскитѣ права. Споредъ него трѣбва да се признае правото на гражданство въ науката на единъ такъвъ прѣгледъ, какъвто прѣподаваше проф. Зигелъ на Варшавския

Университетъ, а сжщо както го прѣподава проф. Кадлецъ въ Прага.

II.

Д-р Карло Кадлец — Првобитно словенско право пре X вјека. Превео и допунијо проф. Д-р Ф. Тарановски. Београд 1924, стр. 130

Историята на славянскитѣ права въ сегашно врѣме още нѣма единъ учебникъ или помагало. Лекциитѣ на професоръ Зигель, въ които съ голѣма, сравнително, пълнота се прави прѣгледъ на историята на славянскитѣ права, не бѣха издадени отъ автора. Така, както ги е издалъ единъ неговъ ученикъ студентътъ Н. М. Гутковски, въ двѣ части, наистина би могли да се считатъ за едно помагало; но въ днешно врѣме и тази книга е толкозъ недостъпна, колкото и литографиранитѣ лекции на сжщия. Между това, историята на славянскитѣ права би трѣбвало да се сматра како една необходима дисциплина, която въ университетскитѣ прѣподавания на славянскитѣ университети да служи за основно срдѣство при изучване историята на националното право.

При все че въ днешно врѣме на юридическитѣ факултети въ Прага, Бѣлградъ, Люблина, Суботица и София се чете отдѣлно, или наедно съ историята на националното право, и славянската правна история, пакъ какво-годѣ обнародвано помагало още не сжществува.

Додѣто се очаква изданието на единъ курсъ по историята на славянскитѣ права, какъвто напр. сега чете въ Прага проф. Кадлецъ, трѣбва да се радваме на появяването по сърбски на „Първобитното славянско право прѣди X вѣкъ“, трудъ на сжщия Кадлецъ, сега прѣвелъ и допѣлнилъ проф. Тарановски. Може да се каже, че този очеркъ би могълъ до извѣстна степенъ да замѣсти историята на славянскитѣ права за най-ранната епоха, слѣдъ която се почва, както диференциацията на славянскитѣ народи, така и проявитѣ на отдѣлнитѣ славянски държави.

Първоначално „Първобитно право“ се появява въ втория отдѣлъ, четвърти томъ на Encyclopedya Polska, издание на Академията на Наукитѣ въ Краковъ 1912 г. Въ тази Encyclopedya Polska Кадлецъ печата петъ статии подѣ надсловъ:

Początki Kultury Słowiańskiej. Нуждата отъ единъ учебникъ за студентитѣ въ Бѣлградския Университетъ е накарала професора Д-ръ Ф. Тарановски да прѣведе тѣзи статии отъ полски на сърбски, като ги допълни съ цѣнни добавки, необходими за едно университетско ръководство. Нѣкои поправки е далъ и самъ проф. Кадлецъ, другитѣ принадлежатъ на прѣводача.

Кадлецовитѣ статии въ Encyklopedia Polska сж посветени на западнитѣ славяни, но тѣй като не е лесно да се отдѣлятъ, особено за ранната епоха на славянството, отдѣлнитѣ негови племена, то самъ Кадлецъ е включилъ въ статиитѣ си за частното и наказателно право, сждоустройството и сждопроизводството, не само за западнитѣ, но и данни за източнитѣ и южни славяни, както не ги е пропусналъ и въ статията „За политическото устройство“, I глава; обаче въ статията „За заченкитѣ на държавното устройство прѣди X вѣкъ“ отдѣлно не се говори или поне не се подчертааа нищо. Ето защо проф. Тарановски запълня тая празнина, макаръ, както казва той, накратко, та и на други мѣста донася нѣкои дребни добавки отъ сжщия характеръ.

„Първобитно право“ въ този си видъ издаденъ по сърбски отъ книжарницата Геце Конъ въ Бѣлградъ, съдържа слѣднитѣ петъ глави: 1. За политическото устройство у славянитѣ прѣди X-я вѣкъ, 2. За заченкитѣ на държавното устройство на славянскитѣ народи; 3. За частното право у славянитѣ прѣди X вѣкъ; 4. За наказателното право у славянитѣ прѣди X вѣкъ и 5. За сждоустройството и сждопроизводството у славянитѣ прѣди X вѣкъ.

Така както е изложенъ материала, при единъ сравнителенъ методъ, съ използуването на източницитѣ, въ всѣки случай най-главнитѣ, съ даване подробни свѣдения и съ вѣща обработка, както отъ самия авторъ, така и отъ прѣводача, книгата „Първобитно право“, става единъ не лишенъ приносъ въ литературата на славянското право въобще. Въ първата глава — „За политическото устройство у славянитѣ прѣди X вѣкъ“ се разгледватъ най-раннитѣ моменти, когато се появяватъ слѣдъ германскитѣ народи и славянитѣ и се уреждатъ въ народни държави. Споредъ автора до десетия вѣкъ славянитѣ живѣли, почти изключително, въ първобитни племенни организации; тѣ нѣмали национални, държавни орга-

низми; такива се появяват едва прѣзъ X вѣкъ. Така въ IX вѣкъ нѣмало още чехски народъ. Названието „боеми“ не е етническо, а териториално. Сърбитѣ прѣди X вѣкъ нѣмали народна държава, а едва въ XII вѣкъ се появява централизираната държава на великитѣ Рашки жупани. Сжщо и хърватитѣ, за които се поменава въ 852 при Търпимира, хърватски князь; обаче въ IX вѣкъ не се е отишло по-далечъ отъ една зачѣнъчна държавна организация. И хърватската държава е дѣло на X вѣкъ.

Руситѣ, като източни славяни, дълго врѣме не сж имали даже едно общо име. Паметницитѣ отъ IX и X вѣкъ, продължавали да различаватъ руситѣ отъ славянитѣ.

И поляцитѣ съ това си име се появяватъ доста късно. До X-я вѣкъ има разни названия за полското племе, напр.: Вишляне, Ленчицане и пр. Въ края на X в. едвамъ се появяватъ Полянитѣ и се говори за Болеслава, като князь на тѣзи Поляни.

„Най-късно измежду славянскитѣ народи сж се отдѣлили (издвојили) българитѣ, т. е. онѣзи балкански славяни, които погълнали въ себе си туранскитѣ основатели на българската държава“. Така казва авторътъ (6 стр.) и той приема, че сливането на турско-татарскитѣ българи съ славянитѣ е станало въ X вѣкъ, а до това сливане „не може да се говори за България, като за една славянска държава“. Работата изгледвала тукъ да е станала по единъ подобенъ начинъ, както и въ германскитѣ държави, основани върху територия, населявана отъ романско население, както се е случило въ държавитѣ на франкитѣ, вестготитѣ и лонгобардитѣ.

Авторътъ не се съгласява даже да сравни станалото въ Русия съ станалото въ България, при все че Норманската теория за образуването на държавната властъ въ Русия може да се обори. „Варягоруситѣ не били цѣлъ народъ, а само дружина, която придружавала една чужда династия. Тази дружина е могла да бжде доволно многобройна — незнаемъ нищо точно за нейния брой, обаче, въ сравнение съ българитѣ, варяго-руситѣ сж били спрѣмо подчинения славянски народъ едно меншество, което лесно изчезвало. Имало още и друга разлика между старитѣ българи и варяго-руситѣ: „Българитѣ сж били народъ, който между славянскитѣ държави е изградилъ нова държавна организация изъ основа.

Между това, варягитѣ не сж направили нищо повече, освѣнъ че по-добрѣ уредили държавния животъ на рускитѣ славяни“ (7 стр.).

Тѣзи заключения и съображения на автора подлежатъ на провѣрка. Прѣди всичко, фактитѣ на историята не потвърдяватъ казването, че българитѣ, т. е. балканскитѣ славяни, сж се отдѣлили най-късно отъ другитѣ славянски народи. Сжщо така нѣма никакви данни за да се твърди, че „турско-татарскитѣ“ българи сж се слѣли съ славянитѣ въ XI или X в. както казва Иречекъ, който обаче прави резерва, като прѣдава това само за нѣщо вѣроятно. Въпросътъ трѣбва да се постави малко по-правилно. Има положителни исторически данни, че прабългаритѣ на Аспаруха сж се появили на полуострова между многобройнитѣ славяни, като една военна дружина — (ордия), съвсѣмъ малобройна, (Златарски, Ист. на б. държ. 133), която не ще е надминавала 30—40 хил. души,¹ тя е била прѣдимно конница, каквато не е имало между по-рано засѣднатитѣ тука славяни. Може да се твърди, както го прави и нашиятъ историкъ В. Н. Златарски, че тази военна дружина не е завоевала съ сила територията и племената славянски, находящи се между Дунавъ и Балкана. (Ист. б. д. 147). Славянитѣ тукъ вече имали своитѣ земи, жупи, околии и племенни княжества, т. е. тѣ имали първоначални държавни организации. Тѣзи организации почивали върху обичайно-правни наредби, които били донесени тукъ отъ славянската прародина — около Карпатитѣ. Както варяго-руската дружина донесе само една власт, централизирано управление, редъ и дисциплина, тѣкмо туй сж донесли и Аспаруховитѣ прабългари. Да ли за туй, че между прабългаритѣ имало славянски елементи или пъкъ самитѣ тѣ били отъ славянски произходъ съ много хунно-турански заемки отъ полицейско-воененъ характеръ, въ всѣки слѣчай, между дошлитѣ и настаненитѣ вече тукъ — на Полуострова — славяни, веднага се установява *entente cordiale* (сърдеченъ сговоръ) или както казва проф. Златарски, съюзъ (Ист. б. д. 147), въ скоро врѣме прѣминалъ въ пълно и еднакво разбиране на взаимнитѣ интереси. Ни въ едно отъ най-раншнитѣ цару-

¹ Такива по-раншни български орди се смѣтали 10 хиляди души (В. Н. Златарски, Ист. на бѣлг. д-ва, 133).

вания, даже на родоветъ: Дуло, Укиль и Угаинъ не се срѣща проява на държавни уредби, които да не сж отъ славянски произходъ. Напротивъ, още при първитъ паметници отъ II половина на IX в., писани по славянски, — защото той бѣше официалния езикъ и остана такъвъ слѣдъ покръщението, — ние срѣщаме терминология чисто славянска, както за държавно-правнитъ понятия въобще, тъй въ частностъ и за разнитъ категории населения.¹ Това явление нѣмаше да изкочи спонтанно.

И отъ друго, държавно-правно гледище, би могло да се твърди, че българската държава е била национална славянска държава още прѣди X-я вѣкъ, когато сжщественитъ елементи за това бѣха на лице: имаше една територия, населена отъ славяни; имаше едно население, което даваше славянски характеръ на цѣлия държавенъ строй, на всички уредби и наредби; най-послѣ, имаше и една върховна организация — една държавна власть, донесена, приемаме това, отвънъ, но която дойде само и само да скрѣпи сжществуващата вече фактически Славянска България, като държава.

Впрочемъ, едва ли може да се приеме напълно и за нѣкои други славянски държави твърдѣнието, че сж се появили едвамъ въ началото или даже въ края на X-я вѣкъ. Но тоя въпросъ ние не зачекваме тука.

Бидейки така, едва ли би могло да се приеме, че „малката енергия“ и „мекиятъ характеръ“, а сжщо така и „неспоразумѣнията“, „раздоритъ“ сж били причина, гдѣто до X в. не сж могли да се издигнатъ славянитъ по-високо отъ племенни организации. Нито територията, която сж завзели, бидейки несгодна за голѣми държавни организации, е спъвала това, защото при сжщитъ тѣзи условия по-късно ний вече се срѣщаме съ появяването на народни, даже още пошироки славянски държави.

Както Впрочемъ говори авторътъ малко по-надолу, племеннитъ държавици, които у славянитъ сж се появили много рано, сж съдържали съзнанието за едно дружно държавно произхождение (п. п. стр. 42). По нѣкждѣ тѣ сж били

¹ . . Славянскиятъ елементъ, казва проф. В. Н. Златарски, е билъ сжщо така главенъ факторъ при основанието на държавата (българска). (Вж, цит. съчин. 147).

управлявани отъ жупани или сборъ отъ жупани и така сж съставяли нѣщо като държавенъ съюзъ (Staatenbund, сжщо, страница 13)¹. Въ военно врѣме, обаче, една подобна федерация се е прѣврѣщала на монархия, на чело на която е заставалъ единъ войвода, главнокомандующъ, за каквито ни говорятъ византийскитѣ лѣтописци: Прокопий, Менандръ, Маврикий и др.

Авторътъ изтъква мисълта, че не е само обстоятелството, дѣто отдѣлнитѣ славянски племена не сж усѣщали вжтрѣшната потрѣба за обединение съ другитѣ плѣмена, но и нѣмането опасностъ отъ вѣншни нападения, правѣли славянитѣ да не бързатъ да създаватъ национална държава (14). Подбудата за образуване държави, прочее, идвала отвѣнъ; но тѣ не сж се основавали съ чужда помощъ. „Единствено Българската държава измежду всички славянски — казва той, е била дѣло на чужди народъ. Но, тъкмо за това е била тя въ началото неславянска държава, а по-късно се пославявила“ (14). По-горѣ ние направихме бѣлежитѣ си по това невѣрно заключение.

Може да се прѣдполага, че това заключение на автора се дължи на недостатъчнитѣ данни въ ранната българска история. Между това той не сравнява Аспаруховата дружина съ характера на идването на варягитѣ въ Русия и тѣхното положение всрѣдъ източнитѣ славяни, на които тѣ дадоха само името си руси, безъ да измѣнятъ съ нищо, още въ самото начало, славянския характеръ на мѣстното население, и, слѣдователно, на неговитѣ уредби и наредби, които си останаха славянски и даваха такъвъ характеръ на току-що образуваната руска държава. Ако за руската държава не може да се каже, че е дѣло на чуждъ народъ, сжщо така, по никой начинъ не може да се твърди, че „изъ между всички славянски държави единствено българската е дѣло на чуждъ народъ.“ Туранскиятъ характеръ на Аспаруховата дружина се е появилъ въ държавно-правнитѣ отношения и държавното строителство, толкозъ колкото и варягството въ Русия. И Аспаруховитѣ българци не донесоха друго, освѣнъ своята военна организация, своята дисциплина, централизувана власть, а самитѣ тѣ въ

¹ Това свидѣтелствува и Константинъ Порфирогенитъ въ своето съчинение *De administrand imperio*.

непродължително време възприеха славянскитѣ уредби и наредби, езикъ и всичко, което бѣше проявление на славянския духъ.

Този славянски духъ е запазенъ прѣзъ цѣлитѣ вѣкове, както това свидѣтелствуватъ и подчертаватъ изучвачи и вѣщи специалисти. Добрѣ извѣстниятъ проф. Т. Д. Флоринскій въ своята бѣлѣжита научна работа „Славянское племя“ (Кіевъ 1970 г.) на стр. 79 казва: „Най-любопитната етнографическа черта на българитѣ съставлява запазенія у народа изобилень запасъ, остатки отъ славянската старина въ бита, обичаитѣ пѣснитѣ и вѣрванията. Отъ тука явствува, че изучването на българската народностъ въ етнографско отношение прѣдставлява нѣщо много привлекателно.“ И до сега не се намѣри ни единъ ученъ изслѣдователъ на българското минало или настояще, който да открие що и да било, като слѣди отъ туранско или турско-татарско влияние въ вжтрѣшния, правовъ и общественъ строй на старитѣ българи-славяни.

Проф. А. Л. Погодинъ въ своя „Славянскій миръ“ (1915 г. Москва) подчертава, че „българската орда на Аспаруха е изпитала сжщата сждба, както и варягитѣ всрѣдъ рускитѣ племена: тя се стопила всрѣдъ славянитѣ. А приemanето на християнството по грѣцки обрядъ съ славянски богослужбенъ езикъ означавало политическата и културна побѣда на славянството.“

Но нека се позовемъ на единъ безспорно ученъ и обективенъ авторитетъ, какъвто е Люборъ Нидерле, професоръ на Пражкия Университетъ и припознатъ за най-вѣщъ специалистъ въ славянскитѣ старини. Въ своя трудъ, издаденъ по френски Manuel de l'antiquité slave. I. Histoire. (Парижъ 1923 стр. 99—104). Нидерле ни разказва, че българитѣ на Аспаруха сж намѣрили въ източната частъ на Полуострова славянитѣ, дошли изъ-отвѣдъ Дунава, гдѣто сж били наедно съ сърби, хървати. „Славянитѣ съ спокойствие, безъ никакво съпротивление посрѣщнали българитѣ, като свои помощници противъ Византия и сключили съ Аспаруха едно съглашение върху основата на което се устрои Държавата върху територия най-напрѣдъ между Дунава и Балкана, Тимокъ и Черно-море. „Стариятъ славянски строй си останалъ; само славянскитѣ князе се намѣрили подъ властѣта на българския хаканъ. Асимилацията на двата елемента, така сдружени, не за-

късна да се извърши. Асимилираха се не славяни, а българи. Българският владѣтели веднага взеха славянски имена и напуснаха своя майчинъ езикъ, зарадъ славянския; тѣхнитѣ боляри, тѣхниятъ народъ направиха сжщото. Така се основа въ стара Мизия една нова Държава, управлявана отъ български турко-татари, но етнически славянска и това още отъ самото начало поради болшинството на неговитѣ поданници. Славянскиятъ характеръ се закрѣпяваше и вдълбочаваше, колкото повече Държавата растѣше и си присъединяваше нови славянски племена... Съзнавайки общността си, единството си, всички славяни въ сѣв. Македония до Охрида и Ибаръ, още по-надолу до Тесалия на югъ, проявиха това, като приеха общото име българи. По този начинъ елементитѣ, които съставятъ българския народъ се сближиха и стопиха въ едно, най-напрѣдъ върху политическа почва, но веднага сжщо въ езиковна и културна областъ. Прочее, не може и дума да става за нѣкакво си обезродяване, чрѣзъ туркизация, на тѣзи славяни въ изтока на Полуострова; частицата чужда кръвъ, която се е намѣсила въ тѣхната славянска, и то само въ източна Мизия, е много слаба, за да ги е дълбоко промѣнила. (Михаилъ Сирийски прѣсмѣта Аспаруховитѣ българи на 10.000, Златарски на 20—25000.) Българитѣ сж останали славяни, сжщо както тѣхнитѣ съсъди сърбитѣ или както руситѣ.“

Като повтаря, че славянитѣ отъ самото начало на своята история не сж имали политическо съзнание, авторътъ обаче, много справедливо, възстава противъ бранената отъ Пайскеръ хипотеза, че славянитѣ: или сж обичали да ставатъ и прѣбждатъ роби, подъ чужди яремъ, или пъкъ прѣдпочитали да живѣятъ въ анархия. Първото положение е невѣрно, защото не може да се поддържа тезата за „гължбовата приroda“ на славянитѣ; историческитѣ факти говорятъ, че и славянитѣ не сж се давали така лесно да се подчиняватъ. Славянското робство подъ аваритѣ е било частично и кратко-врѣменно.

Заченки отъ държавенъ животъ у славянитѣ въ Прѣдкарпатието се появяватъ още въ прѣдисторическо врѣме т. е. прѣди XI в. Плѣмненни организации у тѣхъ вече сжществували. Тѣ подирили разселване. Станало нужда да се федериратъ и тѣ сж трѣгнали отъ прародината си вече доста стѣг-

нати въ плѣмненни организации. При извѣстни условия тѣ съставяли единъ народъ (37). Тѣ завзели и градове, но главнитѣ имъ занятия продължавали да бждатъ земледѣлство и скотовѣдство. Слѣдъ разселването имъ, само отъ X. и XI в. могло да се чертае една вѣроятна картина на слав. политически животъ. На чело на рода е имало главатаръ, на чело на родовнитѣ съюзи — старѣи, старѣйшини, жупани. Родовнитѣ съюзи завземали територии и за тѣхна защита тѣ вече уреждали задружни войски и си приготвяли градища (крѣпости). Такива територии у повечето славяни се наричали жупи. Отъ федерацията на жупитѣ до монархия не е било далечъ (42). Тогазъ на чело на подобенъ „държавенъ съюзъ“ е застававалъ не вече жупанъ, а князь. Тоя владѣтель у славянитѣ не е достигналъ до абсолютна неограничена властъ. Класове е имало: старѣи, богати, свободни жители — смерди, каквито е имало у руситѣ, полабскитѣ славяни (и у насъ — прибавяме ние). Но, споредъ автора, свободнитѣ почнали да се прѣвръщатъ въ богати и войници, а нѣкои попаднали въ икономическа зависимостъ.

Като прѣминава въ глава II за „заченкитѣ на държавно устройство у славянскитѣ народи прѣди X в.“, авторътъ най-напрѣдъ разгледва зараждането на чехската държава върху територията на чехскитѣ плѣмена, по едно врѣме попаднали въ зависимостъ и защита на франкитѣ. Въ Чехо-Моравско въ това врѣме (началото на IX в.) имало доста плѣмненни държавици съ свои воеводи на чело. Людовикъ Нѣмски (846) сваля Моймира и поставя на княжеския прѣстолъ Ростислава. Но и Р. не билъ вѣренъ на нѣмцитѣ, та Людовикъ водилъ съ него война. Моравско при Светополка се освободило (въ 872 г.) и по договора въ Фархаймъ, се задължило да плаща данѣкъ. И чехитѣ тукъ признали номиналната върх. властъ на франкитѣ; но до Светополковата смъртъ принадлежали къмъ Великоморавската държава.

Слѣдъ Светополковата смъртъ Моравската държава изчезва (около 895 г.). Чехскитѣ славяни тогава признаватъ върховната властъ на нѣмския кралъ. Но до края на IX в. не е сществувала една цѣлостна Чешка държава, а страната е обемала нѣколко плѣмненни княжества, между които първо мѣсто заемали земитѣ на князетѣ на централното чешко племе: Спитигнѣвъ и Вратиславъ. Обединението на Чешко и

основаването на една Чешка държава е било дѣло на двамата Болеслави, първи и втори, и е било свършено прѣди X в.

За Полабскитѣ славяни източникитѣ говорятъ по-рано отколкото за чехитѣ. Ако не се говори за сорбския князь Древанъ, съврѣменикъ на Само, първи пжть полабски славяни или сорби се срѣщатъ въ 748 г., когато тѣ помагатъ на Пипина противъ саситѣ. Отъ войнитѣ на Карлъ Велики съ свевитѣ нѣмцитѣ постоянно обръщатъ внимание на полабскитѣ славяни, които наедно съ балтийскитѣ завземали цѣлата сѣверна и източна страна отъ територията на днешна Германия между долня Лаба (Елба) и долня Висла, сжщо между Сала, срѣдня Алба и срѣдня Одра (Одеръ). Тукъ сж били: оботрититѣ (бодризитѣ на Шафарика), велетитѣ или лютицитѣ и поморянитѣ. Полабскитѣ сорби били по кръвь сродни съ чехитѣ или вече се обединявали съ поменатитѣ три групи. Тѣ се дѣлѣли на многобройни малки плѣмена, но оставали на страна отъ борбата между нѣмци и балтийски славяни. Оботрити, велети и сорби водили отдѣлна политика. Истинска славянска била тая на велетитѣ, а оботрити и сорби помагали на франкитѣ противъ саситѣ. А тѣзи племена въ това врѣме, споредъ източникитѣ, имали ранно политическо минало и съставяли сжщински федеративни съюзи. Сорбитѣ не се издигнали до трайно стягане въ държава. Оботритската държава е била най-добрѣ уредена и имала характеръ на военна монархия. Оботритскитѣ владѣтели — Вълчанъ, Драшко и Славомиръ въ вѣншнитѣ си отношения дѣйствували самостоятелно, безъ свѣтъ. И пакъ оботритскитѣ плѣмена съставяли една федерация (55).

Държавата на Оботрититѣ се разпаднала въ X-я вѣкъ. Сжщото станало и съ велетскитѣ плѣмена. Слѣдъ 826 г. цѣли десетолѣтия не се чува за полабскитѣ и балтийскитѣ славяни. Отъ втората половина на X-я вѣкъ се появява първия полски князь Мешко, появява се и движение за полска държава.

Тѣй като въ тази глава Кадлецъ не говори особено или отдѣлно за хървати, българи, сърби и руси, прѣводачътъ проф. Тарановски въ своитѣ прибавки поменава какъ се появява хърватската държава при Людевита (819—822) и срѣбската, кратковрѣменна държава на Властимира (835—840) и, по-късно, при Вацслава (931—960). Проф. Тарановски много умѣстно изтъква, че българската държава е добила

международно признание още при Аспаруха (679) чрез договора сключенъ съ византийския императоръ Константинъ Погонатъ. И прѣводачътъ прибавя (стр. 64); „българската държава трѣбва да се смята, като най-ранна държавна формация на славянско землище“, обаче, и той мисли, че българската държава се е пославянчила едвамъ следъ приемането на християнството и славянската писменостъ, това което може да се говори само по прѣдположение, тъй като помена се вече по-горѣ, има много исторически данни за противното.

Относително руската държава проф. Т. казва, че нейното основаване спада въ II половина на IX в. следъ повикването на варягитѣ (892 г.). Варягитѣ сж довели на всички руски земи една княжеска династия — Рюриковичитѣ.

Третата глава е посветена на частното право у славянитѣ прѣди X в. Поради малкото исторически данни за начертаване една картина на славянския юридически животъ прѣди X в., авторътъ си служи съ аналогия и регресивни изводи изъ посетитѣлни данни. Полътъ е игралъ важна роля, тъй като споредъ автора, юридически субектътъ е билъ само мъжътъ. За възрастта нѣма данни като каква роля може да е играла. Авторътъ поддържа, че първобитното още славянско право, знаело и робството. Всѣко плѣме било отдѣлна единица, не само етническа, но и стопанска, териториална, държавна, та и юридическа. Чужденецътъ е билъ смятанъ като неприятель. По-късно, при търговскитѣ сношения, този възгледъ е билъ измѣненъ. Авторътъ обяснява какво робътъ, ако и да не е билъ редовенъ юридически обектъ, но съ голѣми ограничения се е смяталъ и като юридически субектъ. Славянитѣ смятали робитѣ като дѣца, прочее като членове на челядта, и това се вижда отъ разнитѣ названия на роба напомнящи дѣте, момче, отрокъ, чехо-словашки — отрокъ руски — ребенокъ, холопъ; полски — хлопецъ и пр. Все пакъ авторътъ поддържа за съществуването на роби, макаръ отъ неговитѣ данни и обяснения би могло да се каже, че се касае прѣдимно за поробени, плѣнени, военноплѣнни, които бивали откупувани и продавани.

Наистина авторътъ привежда свидѣтелството на Маврикия въ неговия „Стратегиконъ“ кн. XII, отд. 5-и, който говори така за плѣненитѣ роби у славянитѣ: „Тѣзи, които у тѣхъ сж заробени, не ги задържатъ въ робство всичко време,

както това правятъ другитѣ народи, но като имъ опрѣдѣлятъ извѣстно врѣме, оставатъ тѣ да си рѣшатъ: искатъ ли да се върнатъ въ своята земя, съ нѣкакъвъ откупъ, или пъкъ желаятъ тамъ да си останатъ свободни, като приятели“. И авторътъ добавя, че отъ това извѣстие нѣкои писатели вадятъ заключение, какво въ дѣйствителность старитѣ славяни не сж знаели за робството на плѣнници отъ войната. При това той напомня мнѣнието на Собѣстіанскій, че Маврикий идеализира славянитѣ въ смисль, че постъпвали меко съ виднитѣ византийски заробени, отъ които очаквали голѣмъ откупъ. (Собѣстіанскій — Ученіе о национальныхъ особенностяхъ, стр. 202). И споредъ обяснението на Влад. — Будановъ, казва нашиятъ авторъ, славянитѣ не сж цѣнѣли заробенитѣ, защото нѣмали сж нужда отъ тѣхната работническа сила, а когато сж заробвали неприятели, тѣ се ржководѣли само отъ идеята за откупъ. И, когато даже не намѣрjali откупъ, тѣ сж ги пуцали на свобода, защото не сж имъ трѣбвали, та да ги задържатъ при себе си. Авторътъ, който е наклоненъ да поддържа широкото разпространение на робството у славянитѣ, поменава още за заробването като обичай у античѣ и славянитѣ, пакъ споредъ Прокопія и бѣлѣжи животописа на папа Иванъ IV, който (640—642) проводилъ въ Далмация абата Мартинъ съ пари да откупи плѣненитѣ воини отъ хърватитѣ. Но и тукъ, както и въ другитѣ, привеждани отъ автора, данни, излазя само едно, че славянитѣ наистина допускали откупъ за своитѣ заробени — плѣнници. Прочее, по никой начинъ не може да се твърди, че военниятъ плѣнникъ, както е станало въ Римъ, е послужилъ за изходна точка или за източникъ на роби у славянитѣ.

Нашето мнѣние винаги е било, че фактически, почти у всички славяни извѣстно врѣме робство се е появявало, роби сж се купували и продавали; но като институтъ, урежданъ съ обичай или законъ, той не е сществувалъ положително у българитѣ. Подробнитѣ наши съобщения и доказателства за това, че у старитѣ българи не е имало робство, ние сме привели въ нашата История на Старобългарското право (София 1910, стр. 304—316). Нека прибавимъ още, че важни съображения и доказателства привежда и д-ръ Н. Крстич въ своята отъ голѣмо значение студия „Разсматрания о Душановом Законнику“, печатана въ Гласник друштва српске

словесности у Београду 1854. Впрочемъ и самъ Ст. Новаковичъ не е много категориченъ, за да поддържа сжществуването на робството въ стара Сърбия, освѣнъ дѣто се спира върху тѣй нарѣченитѣ отроци, за които се говори въ чл. чл. 44, 72 и др. Новаковичъ обаче признава, че по никакъвъ начинъ не може да става дума меропхитѣ, респ. паричитѣ, да се взематъ като роби. И той признава, наедно съ чл. 44 отъ ДЗ, че отрокътъ не може да се дава като миразъ, което ще каже, че не може и съ него да се разполага напълно отъ страна на неговия господарь, при когото, той, отрокътъ, играе ролята на единъ лично привързанъ ратай (вж. стр. 174 отъ Законик Стефана Душана у Београду 1898).

Славянското право знае и многоженството, обаче то е било фактически прѣдимно дѣло на князетѣ и богатитѣ. Разводътъ е билъ така лесенъ, както и встѣпването въ бракъ. За формитѣ на брака авторътъ посочва грабенето и купуването — вѣното. Той мисли, че жената е била прѣдметъ на притежание отъ мъжа и че е била подчинена нему. Между другитѣ доказателства, той напомня и това, че жената следъ мъжовата си смъртъ, е била изгаряна и погребвана наедно съ мъжа си. Между това, знае се, че вѣрата въ вѣчността и неразторжимостъта на брака и въ задгробния животъ е играла не послѣдня роля въ жертването на жената следъ мъжовата смъртъ. Въ всѣки случай, жената е имала свой имотъ, дрехи и накитъ. Дѣцата, спроти бащата, сж били въ положението на роби и у славянитѣ въ най-старо врѣме вѣроятно бащата е ималъ право на животъ или смъртъ. И тука обаче едва ли може да се говори съ положителность за подобно разпространено отношение.

Наслѣдственото право не е било познато у славянитѣ, както въ римското право. Следъ умрѣлия имотътъ оставалъ въ челядъта, малка или голѣма. Никакви завѣщания не сж се писали. Сжществувала е дѣлба, дѣлбата въ случай на невъзможность да се продължава задружностьта, но не наслѣдие.

Вещното право се е проявявало първоначално въ движимитѣ имоти, тѣй като земитѣ сж били въ общо ползуване. И когато се е появило понятието за собственост славянитѣ не сж имали дума за нея, а сж прибѣгвали до термини, каквито сж: племенщина, бащина, отчина. За *possessio* (владѣние) сж употребявали думитѣ: държене, държа-

вина, владѣние. Въ всѣки случай у славянитѣ е имало веществени знакове за граници на недвижимитѣ имоти: могили, долини, върхове (билà), побити камъни, дървета, насипи и пр. За ипотечно право и дума не е могло да бжде.

Договорното право е било най-малко развито. Славянитѣ сж знаели само размѣна и купуване-продаване.

Глава IV е посветена на наказателното право прѣди X-ия в. И тука славянитѣ не се отличаватъ отъ другитѣ ранни народи, у които развитието на държавната власть е влияло върху проявата на наказателнитѣ отношения. Отмъстяването (самосждътъ) е било дѣло на родовнитѣ съюзи. Мъстътa (*jus talionis*) се е прѣобърнала въ откупъ (*compositio*). Появяването на глоби, като публично-правно наказание, авторътъ не смятатъ като развитие отъ частно-правнитѣ обезщетения, отъ които общината, или държавата е почнала да отдѣля за себе си нѣщо (*fredus*). Той приема [по-скоро теорията, между друго, на Мэнъ, че глобата първоначално е била възнаграждение за сждийскитѣ разходи (*sacramenta*).

Не е ясно, обаче, по кой начинъ авторътъ смѣта, че се е появила глобата, като публично-правно отношение, т. е. като наказание. Истина, може да се приеме, както казва и Мэнъ, че Държавата не е вземала първоначално отъ виновния глоба за злото, което се прѣдполага да е нанесено на тази Държава, но искала само „извѣстна частъ отъ възнаграждението, което се е слѣдвало на истецъ въ видъ на справедливо възмездие за загуба на врѣме и безспокойство“ (вж. Мэнъ — Древнее право, стр. 296). Това, обаче, никакъ не значи, че глобата не е еволюция и видоизмѣнение отъ онѣзи частно-правни обезщетения, давани на пострадалото лице, обезщетения, отъ които е почналъ да задържа органътъ на Държавната власть една частъ, така да се каже и за своя трудъ и за своето деикубие. Тази именно частъ отпослѣ съ засилването на Държавната власть почнали да задържатъ, не вече като частна награда — „за трудъ и безспокойство“, но като възмездие за дѣто пакостникътъ е нарушилъ мира и реда, пазенъ отъ Държавната власть и необходимъ на обществото за неговото развитие. Ние, балканцитѣ, най-добрѣ знаемъ отъ живота за тѣзи глоби, които и турскитѣ кадии, субаши, билюкъ-башии и други полицейски и сждебни органи, събираха отъ раята по единъ начинъ, неустановенъ отъ

законитѣ, повече обичаенъ и произволенъ. Това бѣха глоби, които казанитѣ органи вземаха за своя собствена издържка, толкозъ повече, че тѣхното възнаграждение отъ Държавата или бѣше нищожно, или не се получаваше, освѣнъ веднажъ-дважъ на годината. Турскиягъ кадия и субашъ вземаха джиза и тя имаше всичкия изгледъ на наказание, но въ сжщото врѣме и на лично обезщетение за труда, денгубието и безпокойството на този турски чиновникъ, който замѣстяше по-нѣкога частнитѣ посрѣдници, рѣшаващи малки и голѣми свади и граждански прѣпирни, каквито посрѣдници, между друго, бѣха чорбаджиитѣ, старѣитѣ, кметоветѣ и кнезоветѣ въ зап. България.

По тозъ начинъ ние знаемъ на дѣло, какъ се смѣсваше понятието за лично частно-правно обезщетение и публично наказание, каквато стана въ дѣйствителностьъ глобата впоследствие съ еволюцията на частно-правни и държавно-правни отношения. Трѣбвало би да се заключи, прочее, че глобата първоначално наистина не е била вземана като чели за наказание на пакостника, а за „потрошено врѣме и понесенъ трудъ“, обаче по-сетнѣ тя вече, тази награда, се трансформира въ истинско наказание, каквото е въ съврѣменното законодателство — всичко това, що се нарича штрафъ или глоба.

Обстойно авторътъ излага въпроса за емството или солидарната (взаимна) отговорность на рода, селото, жупата (стр. 90—98, 99—103).

Въ Чешско тази отговорность съ врѣме, относително едно село, се е ограничила съ нѣкои само прѣстѣпления: убийство, кражба, грабежъ и насилие. Държавната власть е прибирала откупа за извършване на тѣзи прѣстѣпления, и той е носилъ латинското название: „venditio“ по чешки, вѣроятно, „prodej“, което отговаря и на руския терминъ „продажа“, т. е. откупъ, глоба. Старополското право, както и староруското е задѣлжавало „околината“, полското „ополѣе“, руската „вервь“ да заплатятъ глобата, ако не се открие дѣеца на убийството. Тази глоба у руситѣ се е наричала „дикая вира“.

По аналогия, авторътъ посочва наказанията, които сж сжществували у славянитѣ: смъртъ, ослѣпяване, бичевание, затворъ.

Петата глава съдържа сведения за сждоустройството и сждопроизводството у славянитѣ прѣди X в.

Най-стари сждии сж били главатаритѣ т. е. старѣитѣ на челядитѣ и на родоветѣ. Но, тъй като общественитѣ отношения не се ограничавали само между членоветѣ на единъ и сжщи родъ, станало нужда да се създаде сждъ, който разправялъ и рѣшавалъ прѣпирнитѣ, появили се въ междуродовнитѣ отношения. Въ най-ранно врѣме рѣшаването на свадата, прѣпирнята, се прѣдоставяло на самитѣ страни. Една отъ странитѣ си отмѣствявала на другата; това е било единъ видъ борба за право. Ето отъ дѣ произлизатъ названията: пря, прѣпирня, споръ и названието на странигѣ: супърници или соперници, а сжщо така терминитѣ: свада и тжжба. Но самопомощъта и саморазправата станали опасни прѣдъ видъ на крайнитѣ размѣри, които сж заемали тѣ. Появили се тогазъ посрѣдници, които били първи междуродовни сждии. А по-късно, наедно съ жупата, се появява и жупско правосъдие. Сждътъ е състоялъ обикновенно отъ колегия, а още по-рано се е вършилъ на голѣми или малки събрания:¹ Голѣмитѣ събрания — (събори), сборове, зборове сж намѣрили, че е умѣстно и по-практично да се прѣдостави правораздаването на тѣхни избраници — познавачи на правото. Таквизъ сж били: рахинбургитѣ у Франкитѣ.² Тѣхната присжда се е смѣтала като издадена отъ цѣлото събрание или общество. Но специални сждии не е имало, понеже за отдѣлни, конкретни случаи се е смѣтало, че трѣба да се опрѣдѣлятъ лица вѣщи по прѣдмета, знаещи дадено обичайно право.

Постоянни сждии се появяватъ тогава, когато тържествува монархическото начало. Монархътъ — първиятъ главатаръ на плѣмето — като не познавалъ плѣменното обичайно право въ неговата пълнота и разнообразни прояви, призовава на помощъ познавачитѣ на това право, вѣщи людие. Все пакъ той безъ да се съвѣщава съ старитѣ събори, почва по нѣкога на своя глава да разгледва разни прѣпирни, и, ако повиква на помощъ вѣщи людие, тѣ сж

¹ У германцитѣ сждията е билъ спомаганъ отъ цѣлата община на свободни людие (*mallus publicus*). Шулте, *Hist. du droit*, 122.

² Шулте, ц. с. и сжщо мѣсто. Още 14. 47.

вече не сждии, а негови съвѣтници. А бидейки много отрупанъ съ други занятия той възлага сждотворението и на други служители, управници („уредници“) които вършатъ и други държавни служби. Главатарьтъ, обаче, е викалъ на помощъ вѣщи лица, на които прѣдседателствувалъ. Такива сж били и у германцитѣ появилитѣ се въ врѣме на Карла Велики шефени (кметове, Schoeffen, scabini), избрани 17—19 души отъ самия графъ, кралски пратеникъ, съ помощьта на народа.¹

И така, старитѣ държавни сждилища били колегиални, а не еднолични (110), както впрочемъ сж били родовнитѣ, та и челяднитѣ сждилища. Тъзи картина приема проф. Кадлець за приложение и у славянитѣ. Споредъ него още въ пра-родината си, много прѣди да се разидатъ по разни страни, тѣ имали органи на сждебна власть, сждии. Това се доказва, между друго отъ терминитѣ общи на всички славяни и до днесъ: сждъ, сждия, право, управа, управия — у българитѣ, „porgava“ у чехитѣ (нѣмското Gericht), правда. Славянското сждийство е било съборно, колегиално, не само въ най-ранно, но и въ по-късно врѣме. Руското право знае свои шефени: при „намѣстника“, посадникъ сж засѣдавали народни прѣдставители „добрые люди“, „лучше люди“, нѣмскитѣ boni homines, Biedermänner. Въ княжевия сждъ е играла тая роль „боярската дума“, съвѣтъ отъ първенци. Такива сждилища сж били и вechета-та, въ които цѣлиятъ народъ е съставялъ сждъ. Мѣстата за правдораздаване били обикновени високи поляни, равнища, подъ сѣнчести дървета, (букове, липа, джбье, или нѣкои мегдани (площади), гдѣто е могълъ да присжтствува и народъ.

По сждопроизводството авторьтъ съобщава подробно за онова, което е познато по паметницитѣ и което може да се възстанови чрѣзъ аналогия и регресивенъ изводъ, за викането на сждъ, прѣпирнята прѣдъ сждъ, прѣдставянето на доказателства, Божия сждъ и свършва съ свода и соченето.

Викането на сждъ е ставало отъ самитѣ страни, а по-късно отъ особния чиновникъ, какъвто се явява въ много ранно врѣме пристава или коморника у чехитѣ. Който ималъ недвижимъ имотъ у чехитѣ, той е билъ виканъ и на

¹ Сжщо мѣсто.

търга — публично мѣсто, панаиръ, а сжщо така и у дома му. Бекяритѣ (нежененитѣ) сж били викани само на търгъ, както и скитницитѣ, които сж били викани 3 пжти. Споредъ полското и руското право сждебниятъ приставъ е билъ длъженъ да дойде на мѣстото, отгдѣто се призовава извѣстно лице, наедно съ тжжителя. Обикновено се е давалъ трикратенъ срокъ за явяването прѣдъ сжда. Отъ източницитѣ се знае това положително за наредбитѣ на полското и чешкото право. Допущането на трикратно призоваване ставало съ цѣлъ да се даде на отвѣтника (обтжжения) възможность да се пригответи за да се прѣдстави.

Прѣдъ сжда странитѣ сж се обръщали една къмъ друга и сж се разправяли. Тѣ били придружавани много пжти отъ своитѣ роднини или съсѣди. А въ Русия този обичай се е запазиль до издаването на така нареченитѣ судни грамоти¹ Това е ставало въ по-късно врѣме защото роднинската солидарность е била силно развита и тжжителтъ или подсждимиятъ е сматрялъ за добрѣ да се облѣгне на близкитѣ си. Прѣдставянето на съклетвеници (*conjuratores*, *Eideshelfer*) е именно било основано върху обстоятелството, че дѣлото е трѣбвало да се рѣши много пжти изключително по клетвата, давана въ полза на своя сродникъ,

Доказателства и у славянитѣ сж били клетвата, свидѣтелитѣ и признанието. Прибѣгвало се е и до Божий сждъ.

Клетвата е имала характеръ ордалиенъ. Този, който се кълнѣлъ извиквалъ и проклятията и наказанието Божие, ако би се клѣлъ лъжливо. Въ всички славянски езици терминътъ клѣтва има приблизително сжщата форма. Външно клѣтвата се е проявявала въ това, че съ ржка се е досѣгаль нѣкой свещенъ прѣдметъ. Отъ тукъ думата присяга, присѣгва, присягнулъ, на всички старославянски езици.

Авторътъ се простира доста много върху Божия сждъ

¹ Споредъ турското Меджеле (Граждански закони) чл. чл. 1545—1546, въ тжжбата за нѣща отъ общо ползуване, която се повдига между двѣ села, на които жителитѣ съставляватъ голѣми общини (повече отъ 100 души), стига присжтствието на нѣколко само лица отъ двѣтѣ страни. Но ако жителитѣ на селата съставляватъ малки общини, не стига присжтствието на нѣколко лица само отъ тѣхъ, но трѣбва или да присжтствуватъ всички на сждбата, или да назначатъ повѣрени за да се прѣдставятъ вмѣсто тѣхъ.

у славянитѣ: за него той намѣрва положителни данни въ източниците и смѣта, че славянитѣ сж го знаели отъ памтивѣка. Той е билъ познатъ още въ езическо врѣме. Славянитѣ прѣди християнството знаели и клѣтвата и Божия сждъ. И той приема положението, че християнството е запазило Божия сждъ, а е забранило само клѣтвата.

Славянското право знае нѣколко вида Божи сждъ, а именно: 1) хвърлянето въ студена вода, въ виръ; 2) спускането ржка въ котелъ съ врѣла вода за да се извади отъ тамъ, нѣкой прѣдметъ — камъкъ, трѣска, гвоздей и пр.—сръбската мазия — и най-сетнѣ 3) вземането на ржка и носенето на жежено желѣзо. Руската правда знае и за тритѣ форми на Божия сждъ. Полското обичайно право знае изпитване съ студена вода. Чешкиятъ *Rad prava zemského* знае изпитване и съ студена вода и съ нажежено желѣзо, а колкото до изпитание съ врѣлецъ, види се, че не е било употрѣбявано у чехитѣ. Законникътъ на царъ Стефана Душана знае изпитание съ нажежено желѣзо въ черкова (чл. 150), съ врѣлецъ въ котелъ, (84 и 176), а сжщо така и изпитване съ студена вода. Това послѣдното се доказва съ данни по обичайното право. То е употрѣбявано въ широки размѣри за издирване на вѣщичитѣ (магесници).

Двубоятъ като Божи сждъ се е употрѣбявалъ сжщо така и е носелъ название *rolje*, чешки *sedaní* (букв. сѣдене на конь), борба за да се види кой ще надвие.

Но за него има доста данни, особено въ чешкитѣ *Statuta ducis Ottonis*, Роженбергска книга, *Rad prava zemského*.

За двубоя у чехитѣ говори книгата на обичайното право отъ XIII в. Колкото за руситѣ — данни се срѣщатъ доста въ правнитѣ паметници отъ XIII до XVII в.

У сърбитѣ Законникътъ на Царъ Стефана Душана допуца двубоя за рѣшаване спорове между войници.

За българското право, както въобще за Божия сждъ, и за сжществуването на двубоя авторътъ се позовава на Ист. на Стар. Пр. отъ С. С. Бобчевъ, (София 1910 стр. 385, 387 и слѣд.)

III.

Dodatci uz prinosе za hrvatski pravno-povjestni rječnik. Napisao Vladimir Mažuranić, izdala Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. U Zagrebu 1923.

1.

Славянската правна история не може се похвали съ какво-годѣ изобилие на трудове, монографически или систематически, които да се появяватъ често и у всички, или макаръ само у нѣкои отъ славянскитѣ народи.

Понятно е, прочее, удоволствието, съ което посрѣщаме неотдавна появилата се нова работа на мастития бившъ прѣдседателъ на върховния Сждъ въ Загребъ Владимиръ Мажураничъ. Не повече отъ година се измина отъ когато той завърши своитѣ Prinosе за hrvatski pravno-povjestni rječnik, и ето сега дава на славянския четецъ нови прибавки—Dodatci, интересни по своето съдържание и важни по новитѣ думи и особно по тълкувания къмъ думи, съ които се допълня монументалния трудъ, завършенъ за едно врѣмо отъ 30 години.

Само единъ дълбоко проникнатъ отъ особна любовъ и прѣданостъ къмъ начинанието си работникъ може да изтрае да продължи и да изкара до край подобна тежка работа, съ която се е наелъ М. И едното и другото въ неизчерпаеми размѣри се намѣрватъ у нашия авторъ. Той характеризира своята работа като такава, на която заслугитѣ и полезността се състоятъ не въ това, че ще могатъ нѣкои малобройни въпроси да се рѣшаватъ правилно, но че „въ това дѣло на една купчина, ако и не наредено, сложенъ е натрупанъ огроменъ брой данни изъ разни извори“. Помежду тѣхъ ще се намѣрятъ много достойни да възбудятъ любознателността на славянски и чужди правници и историци отъ разни категории, та и филолози. „Нека всички, които могатъ, прѣобръщатъ тази грамада отъ градиво, като отклоняватъ, което не е нужно, а избистрятъ двоумѣние и съмнѣние.“ И авторътъ съобщава въ своя прѣдговоръ къмъ Dodatci-тѣ, че той се е заловилъ въ тѣхъ да нареди изводи изъ правнитѣ извори: сръбски, словенски, български, полски, чешки, руски и пр. за които се поменава по нѣщо въ неговитѣ приноси подъ разни названия. Той е съзнавалъ всичката тежина на своята работа, увѣренъ че въ подобно дѣло не могатъ

да не се допуснатъ недостатъци и че единъ човѣкъ не може да избѣгне такива. Трѣбва, казва той, въ двѣ насоки да се дири мисълта, която той е ималъ при уреждане на своята работа: не само по възможность да уплтва правницитѣ и културнитѣ историци върху юридическитѣ извори и институти на миналото, но още да помага за разбирането на стария езикъ на хърватскитѣ източници, които е доста различенъ отъ новия книжовенъ говоръ.

И нашиятъ авторъ се надѣва, че новата му книга ще стигне въ широкия кръгъ на неговитѣ приятели: „правници, управници, сѣдии, адвокати, професори, учени, книжовници и стари и млади.“ И той сериозно и откровенно изказва желанията, които има, защото самъ не очаква тѣ да могатъ да се изпълнятъ. Между тѣзи желанія е и това: неговиятъ трудъ да може по единъ екземпляръ Prinosi и Dodatci, подвързани на едно, да попадне въ всѣко административно и сѣдебно учреждение, въ всѣко висше и сръдно училище на държавата С. Х. С., та дано измежду чиновницитѣ или учителитѣ да се намѣри нѣкой, който да прѣгледва, поправя и допълня Приноситѣ. А за това дѣло той прѣпсржчва уплтивания на Д-ръ Валтазаръ Богишичъ въ неговия „Zbornik sadašnih pravnih obiĉaja u južnih slovena“ (Zagreb. 1874), на Д-ръ А. Радичъ, Сборник за народен живот, II, и най-сетнѣ на Д-р Иован Строхал Zbornik, кн. XIV и XV. За една подобна работа нѣма нужда отъ голѣмъ трудъ, а само отъ любовъ къмъ дѣлото и малко търпѣние. Така намѣренитѣ и събрани нови рѣчи и обичаи авторътъ съвѣтства да се изпратятъ на Д-ръ Драг. Бораничъ, професоръ на университета въ Загребъ, уредникъ на Zbornik za narodni život. За тѣзи нови приноси ще се намѣри начинъ какъ да се уредятъ и издадатъ на свѣтъ.

2.

При едно вдълбочаване въ приноситѣ и особно въ новитѣ Dodatci на Мажуранича не може да не се забѣлѣжи, че авторътъ е толкова погълнатъ отъ привързаность къмъ своето дѣло, че сѣкашъ извършва едно свещенодействие въ двѣ насоки: къмъ култа на родината си и къмъ култа на науката, Тѣзи страна на неговата работа бие въ очи. Той не дѣли науката отъ родината и много пѣти се увлича до тамъ, щото

се впуска въ обширни излети изъ историческата старина за да изтъкне славата на Хърватско и, слѣдователно, на славянщината. Въ своя ентузиазъмъ за достоинствата и хубоститѣ въ езика и писменостъта на своята родина, на своето племе Мажураничъ прибѣгва да дири данни не само въ непосредната хърватска история, но и въ странични отношения съ чуждитѣ земи.

Авторътъ изтъква думитѣ хърватинъ, сараценусъ и жидъ и говори за едно посланичество хърватско отъ половината на X в. до двора на арабския халифъ Абдурахманъ III въ Кордова, като се спира около книгата на славянина Хабибъ, който прѣвежда отъ хърватски на арабски пѣсни, лѣтописи и юнашки приказки. И това все до края на X столѣтие. Той иска да се издирятъ колкото се може повече подробности за този Абдурахманъ Ибнъ Хабибъ нареченъ Ел-Сакалабъ (славянинъ) който е могълъ въ едно толкова ранно врѣме да съобщава (въ X в.) за хърватски пѣсни и приказки по арабски, защото това ще каже, че подобна *narodna poezija bila već tada u nas znana* „А може би тя да е била и въ разцвѣтъ, защото сега знаемъ, както гласи насловътъ на Хабибовата книга, че въ онова врѣмение не сме имали само вѣрски книги и лѣтописи. И ще можемъ тогазъ да вѣрваме, че уредбата на Кириловата азбука и прѣводътъ на богослужебни книги не сж послужили на нашитѣ прѣдци и въ самото начало само за литургия и вѣрски цѣли, а и за свѣтски книжовни произведения“. И авторътъ разказва, между другото, за високата тогавашна култура у хърватитѣ, не забравя и тѣзи култура, която се е развивала у българитѣ слѣдъ изгонването на Методиевитѣ ученици изъ Панония и появяването имъ въ България, гдѣто още въ това врѣме, IX в. вече се появяватъ съ своитѣ творения Климентъ, епископъ Константинъ, Иоанъ Екзархъ, Черноризецъ Храбъръ и, най-послѣ самъ цариградскиятъ възпитаникъ младиятъ князь, по-късно Царь, Симеонъ Български. Тукъ Мажураничъ напомня свѣтскитѣ книжовни трудове на поменатитѣ: лѣтописа на презвитера Григорий споредъ Иванъ Малала, съставенъ по поръчка на самия царь Симеонъ; сборникъ отъ философско-морални догматични и схоластични статии отъ гръцки, уреденъ по желанието на Симеона, сборникъ за който проф. Ягичъ казва: *To e čitava enciklopedija bisantinsko-kršćanske obrazovanosti.* (стр. X); Златотруя на самия Симеонъ и пр.

Посочванията за Хабиба не дават на автора спокойствие. Той ги търси и подиръ 1000 години той държи, че трѣбва да се издири и да се намѣри колкото се може по-подробно изложение зарадъ него. Той вече се е обърналъ къмъ нѣкои вѣщи лица по арабската литература за да добие пълненъ прѣводъ на една извѣстна страница на съврѣмения арабски писател Алма Кари, въ която се говори за Хабибовото дѣло. (стр. 6) И той задължава всѣки старъ или младъ ученъ славянинъ, билъ той хърватинъ или не, който борави въ нѣкое културно срѣдище, гдѣто има библиотека съ нѣкоя арабска енциклопедия, нѣкакъвъ каталогъ или друго упжтване да дири и разузнава за Хабиба. Той моли настоятелно дано тѣзи негова молба съ книгата му да стигне до ржцѣтѣ на неговитѣ приятели на чужбина, та да извикатъ едно занимание въ тѣзи насока за Хабиба. Той желае това извѣстие да се разнесе и въ хърватския печатъ и казва, че не само въ Парижъ, Виена, Лондонъ, Берлинъ, Лайпцигъ, Петроградъ, Мадридъ, но и въ Прага, Краковъ и Львовъ, Упсала, Лейденъ, Гьотингенъ, Вюрцбургъ и пр. ще се намѣрятъ въ библиотекитѣ книги, въ които може да се узнае нѣщо за Хабиба. И дава той подробности какъ да се занимае съ тѣзи дирения този хърватинъ, който попадне въ подобна срѣда.

Въ увличанията си нашиятъ авторъ много ни напомня ентусиаста — български великанъ писателъ, публицистъ и революционеръ Г. С. Раковски, който, както се знае, дирѣше славата на древня България и отвѣдъ историческата епоха, като отиваше за тѣзи цѣль въ далечни страни, дори въ Индустанъ, гдѣто намѣрваше първитѣ заченки на българското право и законодателство. Г. Мажураничъ ниже цѣла редица отъ арабски писатели и тѣхнитѣ творения, върху които обръща вниманието на изслѣдователя, само и само да се открие нѣщо по-подробно за арабската книга на славянина Хабибъ. И редомъ съ това напомня многобройнитѣ бошнаци и херцеговци, заемали важно мѣсто въ ислямската книжнина, които се прочули като учени книжевници и поети отъ пропадането на Босненското кралство до най-ново врѣме. Той цитира книгата на D-r Safvet beg Bašagić „Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti” въ Glasnik Zemalskog Muzeja Bosne 1912 sv. I и II. за да докаже колко е важенъ броя и приноса въ ислямската култура на хърватски дѣйци.

3.

Трѣбва да се признае, че авторътъ прави доста много отклонения въ исторически излети, понѣкога съвсѣмъ прѣкалени, макаръ и твърдѣ интересни, за каквито се помена по-горѣ и каквито сж, напр. цѣли страници подъ думитѣ Сараценусъ (цѣли 9 стр.), Охмучевичъ (цѣли 12 стр.) и т. н. По този начинъ вниманието на специалиста се отвлича доста и се губи системата, възприета отъ автора отъ самото начало, да ни дава тълкувания, обяснения и освѣтления на приведанитѣ думи. Единъ историкъ, наистина, би се само радвалъ при четенето на интереснитѣ съпоставления изъ славянското историческо минало и натякванията, които се правятъ самъ-тамъ за увличанията на царъ Симеона Български, на князь Светослава Киевски и пр., не лишени отъ извѣстна оригиналностъ. Обаче, нека побързаеме да кажемъ, че всички тѣзи отклонения не отнематъ цѣната на авторовитѣ *Prinosi* и на новитѣ му *Dodatci*.

Въ *Dodatci* има нѣкждѣ нови думи и нови тълкувания къмъ посочени вече думи. Авторътъ прѣдшествува съ една звѣздичка онѣзи думи, които се намѣрватъ въ *Приноситѣ* по азбученъ редъ.

Отъ новитѣ думи, които по-интересуватъ държавно-правната терминология ще поменемъ слѣднитѣ:

Аша, (хаша) произлазя отъ турско-арабската хаша-теаля, да не дава Богъ. Въ обясненията си авторътъ намѣрва, че въ аша, ашати, вм. хашати се намѣрва произхода на думата забжшавамъ, правя бжхъ, т. е. инкяръ, инкяръ-етмекъ, йокъ-демекъ. Най-напрѣдъ думата хаша-теаля се е съкратила само на хаша, хашати, а лесно подиръ това се е оформила въ бжша, удрямъ на бахъ.

Беззаконъ, — прилагателно, *impius*.

Брачникъ — сватъ; споредъ нѣкои сръбски извори, единъ видъ отличилъ се войникъ.

Брокардиконъ — брокардица. Въ сръдновѣковната латинщина съ този терминъ означаватъ най-обикновенитѣ въ правнитѣ отношения и прѣдъ сжда употрѣбавани аксиоми, пословици и пр. Терминътъ произлазя отъ името на нѣмския сръдновѣковенъ правовѣдъ и канонистъ Бурхартъ, умрѣлъ въ 1026 г. Въ старо врѣме брокар-

дицитѣ сж били употрѣбјавани твърдѣ много, защото съ тѣхъ кратко и ясно се е очертавалъ нѣкой юридически въпросъ или правоотношение. Авторътъ, който напомнюва за подобнитѣ изречения въ Дигеститѣ „de diversis regulis juris antiqui“ привежда голѣмъ низъ юридически пословици и поговорки, заети отъ римското право, отъ нѣмскитѣ *Rechtssprichwörter* (у Хилдебранда и Шрьодера), отъ французкото право и, най-послѣ, отъ славянското право споредъ трудоветѣ на Богишича „*Pravni običaji u Slovena*“ (1866 и Zagrebu) и познатия *Zbornik* на сжщия. Тукъ за любопитство ще приведемъ нѣколко отъ юридическитѣ пословици, заети у Богишича: Задружна куча, тече имуча; доста помагача пуни хамбари; инокоштина-сиромаштина; у стара глава, а у млада—снага; паметъ кучомъ влада; що се уговори, то се не поговори; тежко кучи коиомъ младостъ влада; речъ изъ уста, камъ изъ руке, не врача се; кадъ е оба двоици криво, тадъ е право било; жене ни дете юнакъ не бие; ко девойци нарокъ (добро име) губи, душу губи; болье е умрети, него умирати; воли вежу се за роге, а люди за рече. Авторътъ завършва обясненията си съ тѣзи думи: „до-ще врѣме когато познавачитѣ на правото и на фолклора ще подложатъ на пълно издирване тѣзи „рѣчи“ на нашия народъ; тогазъ ще се види колко въ това голѣмо имѣние има елементи, които сж произлѣзли отъ дълбоката старина, изъ книги правни „и вѣрски“. И той се позовава на нѣкои опити съ тази цѣль въ хърватската книжнина и на своитѣ бѣлѣжки подъ думитѣ: формули, казънь, прѣкупъ, свѣдокъ, тргъ. Кантастикумъ — книга за земитѣ, землищникъ. Авторътъ не намѣрва произхода на думата. Да ли не ще е отъ кадастръ, кадастрикумъ?

Целица, целина — неорана земя.

Дворщина — (*dvorščina*) отъ дворъ, дворска служба (?) споредъ казаното въ XIII. приноси.

Гайтанъ — гойтанъ — споредъ Дюканжа, подъ думата *gaitanum* — тъкана връвь и поясъ.

Голубница — единъ видъ вѣщица, врачка.

Изочие, отсѣтствие; изочно — отсѣтствено.

Халка — прѣстень, игра на прѣстень.

- Едно млѣчникъ — еднодоянъ, *collactaneus frater*, млѣченъ братъ или побратимъ. Това е турскиятъ сюд-кардаши.
- Кона — сръбската меджа, межда, отъ кон, конекъ.
- Крбалъ или крбла — (*krbal*) извѣстна мѣрка, споредъ сръбския академически рѣчникъ не ще е турска рѣчь; друго значение — единъ видъ риба (*cherbla* или *bilizna*).
- Кула — турско-арабска рѣчь, значи прѣсно и затворъ.
- Трѣба да се обясни: турската кула е служила за тъмница.
- Лигатъ — *legatus* — посланикъ.
- Меетъ — землична мѣрка, сжщо мѣрка за лозе, трѣбва да е произлѣзла отъ латинската *meta* ако не иде отъ глагола метати — мѣтамъ (?).
- Намѣстница — втора жена на вдовецъ (думата се употребява и въ Копривщица, бѣл. наша). У Н. Герова подъ думата намѣстница: с. ж. р. която замѣства нѣкого или нѣкоя въ нѣщо; замѣстница; заступающа чье либо мѣсто. 2. Втората, третата жена на нѣкого.
- Навета — клевета.
- Несведа — несвѣсь, несвѣсть.
- Незапъ — въ незапъ — изненада.
- Петъкъ — *dies veneris*. Авторътъ се спира подробно върху сказанието за 12-тѣ петъка и цитира интересни исторически данни за отношенията къмъ него на богомилитѣ.
- Помощне — *Pomocne* (чешки и полски), *помочное* (руски) буквално ще каже: плата за помощъ. Категория данъци, сждебни берии, *prestatio*, *subsidium*. И тукъ авторътъ изрежда низъ отъ различни у разнитѣ славянски народи даждия и берии, отъ които ще поменемъ слѣднитѣ: избойно (избодньо); мирно, мировно; уводно (вводно); берне (*berne*—чешки) отъ бера събирамъ, (вѣроятно нашата бирь); чехельне (чешки), кошульно (сръбски отъ кошуля), даждие, давано на властелитѣ отъ годеника, когато е искалъ да се ожени за нѣкоя властелова поданница — кметица; гловне (полски) — сръбската главарина; хоженное (руски) пжтни пари на сждийскитѣ пратеници, (сръбски—ходарина); крвавне (полски) — подъ това име сждебнитѣ уредници сж си присвоявали понѣкждѣ дрехитѣ и накита на убития, когато сж ходили на мѣстото, гдѣто е падналъ; управне (чешки) — кметско даждие; отроче (чешки) — плата на дър-

жавната граница за извозъ и за ввозъ на чужденци ратаи (роби), въ източниците се срѣща и думата гостинне — безъ съмнѣние отъ думата гостъ — чужденецъ; хомутове — отъ хомоть, вземаль се отъ коларитѣ; пекарне (полски) данъкъ князовъ, редомъ съ гловне и погловне; подимне (чешки и полски) напомня българо-сръбскитѣ димница и подимнина, грѣцкото капниконъ; поконне (рокопне чешки) известно сждебно право; поклидне (чешки) за poklid (спокойствие или мирене) при сжденето; поклонное (руски) — даръ, награда — *opogificum*; помлне — (чешки) мостнина; поземне (полски) — данъкъ отъ нива, за ралото; позевне (полски) *citatorium*, плата за призовка; пожелѣзное (руски) — окованиятъ злосторникъ трѣбва да заплати за оковаването си; присудне (чешки), *judiciale*, за осжждането; ротне (чешки), такса за клетва; сходне (чешки) за изходъ, за излазъ отъ селище — *secessionale*; смазне — замазне (чешки) *delentionales*, на писаря за избърсване, *Löschungsgelühr*; списне — писарско даване — *notariale*; теметне (чешки) данъкъ за мрѣжа у риболовъ; вѣрное и вирное (руски) отъ вѣра — вира (глоба); зарожне (чешки) отъ рокъ — рогъ, това що длъжникътъ — данъкоплатецъ трѣбва да плати за изпълнението на рѣшение, ако се доде до секвестъръ на добитѣка му, защото трѣбва да се вържи за роговетѣ: желѣзное (руски) — това що дава надвитата страна при Божия сждъ за употребеното желѣзо; житне (чешки) — тържниятъ или търговски данъкъ отъ жито.

Прсобранъ — фр. *parapet*, нѣмски *Brustwehr*, щитъ.

Робичичъ — синъ на робица, т. е. робиня. Тукъ авторътъ напомня случая, когато великиятъ князь Владимиръ, споредъ Несторовата Лѣтопись, поискалъ дъщерята на полския князь Рогволода, т. е. Рогнѣда. Когато баща ѝ я попиталъ искашъ ли да вземешъ „Володимера“, тя му отговорила „не искамъ да разувамъ робичича“. Знае се, че и до сега у много славянски народи, възъ основа на обичая, следъ свадбата булката изува или разува младоженика.

- Саландарь — отъ гръцкото саранда, *Σαράντα* четирсетъ; по-право е да се каже сарандарь-четиридесятница. Думата сорокъ, споредъ автора, произлазя именно отъ гръцкото *Σαράκοοντα*.
- Скотоубийца — сжщото, което е живодеръ.
- Синоними — Авторътъ тълкува този терминъ съ обилие риечи, и обяснява, че е необходимо да се събератъ, колкото се може повече синоними хърватски и сръбски, което ще може да стане сравнително лесно, когато се завърши рѣчника на югославянската академия. Той напомня прѣкрасния трудъ на хърватина Никола Томаса, италиански и хърватски писателъ: „Nuovo dizionario dei sinonimi“ (Firenze 1838, 2 тома).
- Ссутье (ssutie) — дума отъ старочешкото право отъ глагола ссути, сжщо въ латинска форма — хипацио отъ глагола сипати; това е лат. *excutere, excussio, abscutere* и нѣмското *abschütten, Schüttung*, употрѣбява се още и за *redemptio* и *evictio* т. е. за правото на прѣкупуване, което иматъ роднинитѣ по силата на староврѣмския обичай за да не излазя единъ имотъ изъ рода, изъ братството или изъ плѣмето.
- Стега — рѣчь жива у хърватския народъ, може да послужи за латинската дисциплина, турската заптъ, отъ глагола стегнути (българското стѣгаиъ).
- Стежание — у Даничича посочено за латинското *acquisitio*, а не *possessio*. Да се сравни съ притежание, отъ глагола тежати.
- Свитѣкъ — употрѣбява се лат. *rotulus*, фр. *rouleau*, сжщо и каталогъ, именникъ.
- Щърбъ, щърбавъ, лат. *mancus* — оттукъ ущербъ, (повреда) старослав. и руско, *defectus*, сжщо оттукъ щърбъ за мѣсець.
- Татовиране — фр. *tatouage*, нѣмското *Tatovierung*. Авторътъ се спира да обяснява, че този обичай на татуирането е много разпространъ и до сега у бошнацитѣ и се позовава на Дръ Ч. Трухелка (Гласник Зем. Музеја, VI 1894)
- Трикратити се — *litigare, disputare*, т. е. прѣпирамъ се, карамъ се, иде или отъ латинския глаголъ *tricus*, въ свръзка съ *tricae*, малки свади и прѣпирни, или пѣкъ отъ

това, че предъ сжда главното правило било и за утвърдяване и за отричане изявленията да се правятъ три пжти — трикрати.

Турски речи — въ тази рубрика авторътъ обяснява, че турцитѣ не само съ насилие сж прокарвали своето успѣшно завоевание, но и благодарение на ентузиазма на пророковата монотеистична вѣра и на високата-арабска култура, която стояла по-горѣ и отъ византийската. Съ разселването и съ новитѣ заселвания турцитѣ сж измѣнявали състава на населението и по този начинъ турскитѣ думи се вмъкнали у балканскитѣ народи. Авторътъ привежда отъ турскитѣ рѣчи думитѣ а сли, кула и аша или хаша (не дай Боже). Той настоява твърдѣ много да се приготви единъ турско-сръбско-хърватски рѣчникъ, който да се издаде и съ кирилица и съ латиница за да се прави справка за турскитѣ рѣчи, влѣзли въ употребние у сърбо-хърватитѣ.

Враженъе — въ враженъе величанства фр. *lèse-majesté* отъ лат. *lesio* — повреда.

Загонетка — гатанка. Авторътъ се спира да говори за значението на гатанкитѣ и пословицитѣ и казва, че слѣдъ смъртъта на Д-ръ Валт. Богишичъ въ неговата библиотека въ Цавтатъ е останала огромна сбирка отъ пословици, събирани отъ всички славянски земи, отъ които само една частъ е издадена въ извѣстния неговъ трудъ „*Pravni obicaji u južnih slovena*“

Запущенъе — изоставяне, лат. *derelictio*.

Зоръ — употребява се въ два смисъла на зоръ — гледъ очигледъ и турската дума зоръ — „безъ зора или наговора“, т. е. ни прѣсилень, ни подбудень“.

Жребие — Loos (нѣмски). Подъ тази дума авторътъ напомня за рѣчника на Степанъ Марияновичъ, въ който сж наредени много хърватски и сръбски думи, къмъ които и авторътъ прилага нѣкои отъ себе си, отнасящи се до войнишкото дѣло. Отъ тѣзи думи ще приведемъ тукъ нѣкои, които сж много близко съ българския езикъ: отврдина; предтвърдина полупрѣтврдина; извидъ — изтълкувано съ разгледъ (рекогнисцировка); мѣрникъ — инженеръ; митерисъ — (турска дума), обкопъ, обровъ, *Verschanzung* (нѣмски) — окопъ: об-

ларь — canonnier; оклопникъ — cuirassier; отвърда — редутъ; полъище — glacis; ратище — бойно поле; складня — магазинъ, хранилище; спроводница — ескорта; тайница — кабинетъ; зимовище — зимна квартира и др.

Оклицанье — oklicanje отъ глагола оклецати, оклицавати за promulgatio, извикване, разгласяване.

4.

Ако изредихме нѣколко думи отъ Dodatci-тѣ на автора, това направихме съ единствената цѣль да посочимъ не само на характера на неговата допълнителна работа, но и да заинтересуваме и българския културенъ историкъ, историко-правникъ и филологъ да обърнатъ внимание върху монументалната работа на М. Ние не се съмняваме, че всѣки, който борави съ славянска филология и история, ще намѣри много нѣщо, което може да го заинтересува.

Авторътъ самъ не мисли, че е извършилъ нѣщо съвършено и тъкмо заради това и той и въ систематическия си рѣчникъ (Prinose) и сега въ Dodatci-тѣ постоянно изтъква поправки и допълнения къмъ еднѣжъ вече казано и напечатано. И той се позовава на думитѣ на италианския ученъ и политико-икономъ Luigi Einaudi: „науката живѣе само за туй, защото се двоуми, защото ни една истина не държи никога, като напълно и окончателно утвърдена, нито тогазъ когато я удостовѣрява подписа на нѣкой първоразряденъ авторитетъ; всѣка проблема винаги е отворена и винаги е възможна ревизията на най-прочутитѣ и най-много разпространенитѣ теории.“

Хърватскиятъ отличенъ родолюбецъ и авторъ на монументалното дѣло, за което ние не първи пѣтъ пишемъ*) завършва прѣдговора къмъ своитѣ Dodatci съ нѣколко думи, заети отъ бѣлѣжития френски писателъ Maurice Barres, казани въ животописнитѣ бѣлѣжки за неговия дѣдо, офицеръ въ гвардията на Наполеона I. Дѣдото е написалъ своитѣ бѣлѣжки за потомцитѣ, на които той разказва, какъ прѣзъ двѣ десетки години е живѣлъ въ борби, пѣша и на конь, отъ Гвадалквивиръ до Нѣманъ. Трогнатъ сѣди внука (М. Баресъ) надъ дѣдовия си гробъ и казва: „Отъ всички мисли, на които съмъ се посветилъ, ни една тѣй дълбоко не е за-

сѣднала въ мене както мисълта, че азъ съмъ свързанъ о челядта и родината си. Безъ съмнѣние азъ имамъ свой животъ личень, но усѣщамъ какъ той е скопчанъ съ много яката колективностъ (задруга). Така мисля и на гроба прѣдъ ковчега на своитѣ дѣди. Нѣколко високи ябълки украсяватъ полята на покоя и, гледамъ ги, какъ тѣ се люлѣятъ и шумятъ подъ вѣтъра. Далече тамъ по долината вѣтърътъ си играе, прѣвива шумкитѣ по клонищата на овошкитѣ. Всѣки отъ насъ е подобень на нѣкое отъ тѣхнитѣ листенца. Суетна жадностъ всѣки да си присвои повечко млъзга и свѣтлина, а слѣдъ това въ единъ мигъ — раздѣла и смъртъ!..“

„А листата по Божия милостъ се подновяватъ всѣка пролѣтъ, докато злата сѣдба не изпотроши всички клончета на неговото стѣбло, или червеятъ не прѣгризе коренитѣ. И пакъ най-сжщественното е за живота на всѣки народъ кореньтъ: познанието и правилното, безстрастно оцѣняване на старината и дѣлата на миналитѣ поколѣния. Ако се затжпи или угасне заниманието съ миналото, ще бжде знакъ че се приближава или че вече е на вратата конецътъ и края на бждещето“.

И Мажураничъ продължава: „Бѣхъ на Мирогой.¹ Подигнахъ очи надъ гробищата къмъ яския сводъ на небесата, осиянь отъ свѣтлината прѣдъ заникъ на слънцето, това Божие око. Почувствувахъ, кореньтъ е живъ и здравъ, а стѣблото ще надвие и на якия вихъръ. Болката ми олекна, съмнѣнието ми отмина.“

Така склучва своя прѣдговоръ тоя, който вече 80-годишень не се уморява да работи за правната книжнина и въобще за славянската култура на своето възлюбено Хърватско, което обожава изъ дъното на душата, като силенъ културенъ факторъ не само на Югославия, но и на цѣлото славянство. Свършваме съ подчертаването, че Мажураничъ е изпълнилъ съ своя Рѣчникъ едно велико дѣло и че нарѣченитѣ отъ него Приноси сж такива на единъ отечественъ и плѣмененъ — на славянството — олтарь.

Чамъ-кория, септ. 1924.

¹ Загребскитѣ гробища